

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2026. június
XXXIII. évfolyam 2. szám

Ó, ha ez a ház mesélni tudna! Ha agg téglafalai megszólalhatnának! Hiszen több emberöltőn át szívták magukba a Beethoven-szonáta akkordjait éppúgy, mint évtizedekkel később a harsány úttörőindulót vagy a vidám gyermekmondókát. A lobbogó ősz hajú, világhírű zeneszerző decimát is átérő, hosszú ujjai briliánsan mozogtak a zongora billentyűin, szinte megrengetve a szép villa falait, hogy aztán később vörösnakkendős úttörőknek szóló trombitahang kövesse egy vöröscsillagos-búzakalászos címer tövében. Majd a szaporodó belső falak közti szobákban egy zenebarát óvónéni ütötte lelkesen a xilofont és biztatta kicsinyeit az énekszóra.

A selyemtapétás falak még őrizték a világ első női zsokéjának fekete sildes klapját, érmeit, mígnem a kiállított versenydíjakat az egyszínűre meszelt falakon az úttörőéletre lelkesítő feliratok, 12 pontos szabályok fel nem váltották. A masszív téglák nem tudtak ellenállni a rádiószakkörös pajtások éterbe küldött üzeneteinek sem, azok akadálytalanul szálltak a nagyvilág internacionalista barátaihoz. Az ódon falak talán akkor nyugodtak meg, amikor mesefigurák lepték el színes köntösüket, örömmel hallgatva a kis óvodások csevegését, látva a két kerti szoborkutyát nap mint nap megsimogató kezecskéiket. A Csipkerózsika-álomba merülő falak a történelem tanú; ha jól fülelünk, talán eljut hozzánk üzenetük! □ *Kőrös Márta*

Kohányi Tihamér lapszerkesztő írásai Újpestről

„Újpest a vidék, egyszóval az a terrénum, mely minket legjobban érdekel [...] ennek a vidéknek társadalmi élete az, mellyel foglalkozni hivatásunk. [...]

Bizalommal fordulunk tehát Újpest és vidékének intelligens közönségéhez, kérve úgy szellemi, mint anyagi támogatását.” (Újpest és Vidéke, 1885. november 1.)

„Erős kézzel, szilárd akarattal kell községünk előjáróinak sok esztendőnek mulasztásait helyre pótolni, mert nem elég ide az írott malaszt, gyűlésezés és dikció. Mődjükben áll gyökeresen orvosolni a bajt, s elkerülni azt, hogy hírhedté váljunk mindabban, ami megrovandó, s hogy Újpestet csak úgy emlegessék, mint a rendtelenségnek fészkrét. Nem firtatjuk ezúttal okait mai szomorú állapotainknak, igen messzire kellene mennünk, mi csakis a közel jövőben kiviendő reformokra utalunk, melyek hivatvák községünket olyanná tenni, hogy ne legyen okunk attól tartani, miszerint az újságok hírrovata újpesti dolgokkal legyen telve. [...] A legnagyobb örömmel üdvözölheti mindenki a képviselő testületnek ama elhatározását, hogy az állami rendőrségnek Újpestre is kiterjedő hatásköre legyen. [...] egy 15000 lakossal bíró, s a fővárosnak jelenleg úgyszólván külvárosát képező község policziális ügyei fölött, csakis egy teljesen organizált rendőrség képes örködni.” (Újpest és Vidéke, 1885. november 15.)

„De amikor igaz örömmel tekintjük Budapest felvirágzását, önkénytelenül azt a kérdést vagyunk kénytelenek fölvetni, hogy mit csinál Budapest mellett Újpest. A palota mellett a kunyhó? Hát biz' a kunyhó szalmafüdelén besüt a nap, becsurog az esővíz, a sárral tapasztott falak düledeznek, a törött ablakon besivít a szél, az ajtónak csak a fele van meg, azt is a szű rágja, a szobában se kályha se bútor. [...] Mondjuk ki őszintén: Újpest jövőjével nem törődik senki, és kellő méltánylásban nem részesül azok részéről, akik a »korai dolgot« hozva fel ürügyül, vétkes negligenciával napról napra odázzák el a beláthatatlan hord-

erejű ügyet. Mert hiszen mindenki beláthatja, aki a főváros fejlődését éber figyelemmel kíséri, hogy idővel Újpestem csak a neve lesz az, de tulajdonképpen Budapest lesz, annak egyik városrésze, akár csak mostan a József- vagy Ferencváros vagy bármely mostani kerülete...” (Újpest és Vidéke, 1885. december 20.)

„A rendezett tanácsú város eszméjét olyan orvosszernek tartjuk, amely gyökeresen megjavítná a mai abnormis állapotokat. [...] A község, a polgárság érdeke a mi érdekünk is, s mi ezeknek az érdekeknek védelmében mind addig buzgólkodni kötelességünknek fogjuk ismerni, amíg a toll kezünkéből ki nem hull.” (Újpest és Vidéke, 1886. március 21.)

„Újpest községének társadalmi életével nincsen oka dicsekedni. Sivár, egyhangú élet, mindenki elkülönítve, visszavonultan él, a napi események, fontosabb ügyek is alig bírják a remeteségben élőket a rendes kerékvágásból kizökkenteni. Szépnek, jónak nemesnek kezdeményezői hasztalan munkát végeznek [...] Elszigetelten, akár csak az egyes amerikai telepeken, magának él itt mindenki. [...] Pedig a társadalmi virágzás nélkül sohasem érhetjük el az időt a melyben Újpestet mint olyan helységet az országnak láthatnók, amely számot tesz; amihez neki fekvése, a fővároshoz való közelsége, polgárainak, intelligenciájának józansága folytán teljes joga van.” (Újpest és Vidéke, 1886. január 24.)

„Akik olvasták lapunkat s figyelemmel kísérték irányunkat elejétől fogva, azok legyenek bár ellenségeink is, azzal jellemezhetik munkálkodásunkat, hogy az igazság, pártatlanság útjáról le nem tértünk, a felekezeti egyenlenség szolgálatába nem szegődtünk, s ha támadtunk is, tettük azt az igazság szempontjából; de mindig tárgyilagosan. [...] s ez fő vágyunk, hogy Újpest községének bármi kis mértékben szolgálatot telessünk, s abban a nagy munkában, a melynek kezdete most van, mint szerény munkások vehessünk részt.” (Újpest és Vidéke, 1886. április 11.)

(Összeállította: Lőrincz Róbert)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
HIRMANN LÁSZLÓ

A szerkesztőbizottság
tiszteltbeli elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
DR. HOLLÓSI ANTAL
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:

IVÁNYI JÁNOS
KRIZSÁN SÁNDOR
LŐRINCZ RÓBERT
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:

BÄCHER IVÁN *író, publicista*
DR. BARTA FLÓRA *fordító*
CHORENDZSÁK GYÖRGYNÉ
nyugdíjas óvónő
FEHÉR PÉTER *PbD informatikus,
neveléstudományi kutató*
HIRMANN LÁSZLÓ *tanár,
gimnázium-igazgató*
DR. HOLLÓSI ANTAL *sebészfőorvos,
ny. orvos igazgató*
IVÁNYI JÁNOS *okl. építőmérnök*
DR. KÖRÖSNÉ DR. MIKIS MÁRTA
ny. tudományos munkatárs (OFI)
LŐRINCZ RÓBERT *könyvtáros,
helytörténész*
PASSUTH LÁSZLÓ *író*
SZÁVOSZT-VASS DÁNIEL *geográfus,
hidrológus*
SZÖLLŐSY MARIANNE *helytörténeti-
gyűjtemény-vezető*
DR. VÉTEK GÁBOR
kertész-mérnök

Kiadja: Újpest Önkormányzata
ISSN 1587-9763

Műszaki szerkesztő:

GELLÉRT KATALIN

Nyomdai kivitelezés:

PRINTWORKS NYOMDA KFT.

Felelős vezető: GYŐRI GÁBOR

Digitális archívum:

ujpest.hu oldal, „Kerület” menüpont

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2026. június
XXXIII. évfolyam 2. szám

Újpesti Villamos, Vécsey utca 120. (Fotó: Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény)

-
- 1 KÖRÖS MÁRTA *Mesevilla a Vécsey utcában*
-
- 2 KÖRÖS MÁRTA *Mesevilla a Vécsey utcában*
Múltidéző
2 KOBÁNYI TIBAMÉR *lapszerkesztő írásai Újpestről*
Összeállította LŐRINCZ RÓBERT
-
- 4 SZÁVOSZT-VASS DÁNIEL *A népszigeti Illik Viktor
legendája, 2. rész*
- 6 FEHÉR PÉTER *„Aki megérintette a Holdat”
Bay Zoltán tudományos munkássága*
-
- Közlemények**
- 9 LŐRINCZ RÓBERT *Újpeستől Clevelandig
Kobányi Tibamér lapszerkesztő élete*
- 12 IVÁNYI JÁNOS *Rákospalota-Újpest állomás bővítési
és átalakítási terve 1910 előtről*
- 15 DR. HOLLÓSI ANTAL *Dr. Dévényi Rudolf tüdőgyógyász
és kórházigazgató*
- 18 CHORENDZSÁK GYÖRGYNÉ *„Ti se feledjétek soha
régii óvodátok...”*
- 20 HIRMANN LÁSZLÓ *Passuth László*
- 20 PASSUTH LÁSZLÓ *Gyilkjáró – Önéletrajzi regény (részlet)*
- 21 BARTA FLÓRA *Külvárosi poézis*
- 21 BÄCHER IVÁN *Berda ma*
- 23 VÉTEK GÁBOR *Újpest különleges természeti értéke
a homoktövis és élőhelye, 2. rész*
-
- Híres újpestiek**
- 25 HIRMANN LÁSZLÓ *Seligmann Mór*
-
- Interjú**
- 28 SZÖLLŐSY MARIANNE *„...mert felmerül a kérdés
mindenkiben, mit is hagyunk magunk után”*
-
- 32 **Helytörténeti hírek**

A népszigeti Illik Viktor legendája, 2. rész

A Trianoni-gát a vízszennyezés mellett más problémát is okozott; 1936-ban Bogyay László nyugalmazott dunai hajóskapitány pert kezdeményezett, amelyben azért követelt 52 476 pengő kártérítést Újpest városától, mert az újpesti Duna-ág olyannyira eliszapolódott, hogy ellehetetlenítette az általa bérelt révátkelést. A probléma valós volt, a Megyeri csárdától Csillaghegyre induló révhajót kerülőre kényszerítette a T-sarkantyú, ami mögött rohamosan töltődött az öböl a megszűnő vízáramlás következtében. Ezt a túlzó kártérítést a bíróság ugyancsak elutasította, mert a Trianoni-gátat nem Újpest városa, hanem az állam építette. A korabeli cikkek rendszerint az Újpesti-Duna-ág problémájáról írnak, ami némi magyarázatot igényel, ugyanis ez a Duna-ág ma már nem létezik, helyén a probléma késői orvoslására létrehozott szennyvíztelep áll az eltüntetett Palotai-szigeten.

Illik Viktor élete során nemcsak felperes, de alperes is volt, méghozzá a főváros egyik legnagyobb hajószerecséltenségében. 1936. június 16-án, éjfél után hat perccel a BSZKRT villamosvezetőit, kalauzait és azok hozzátartozóit hazafelé szállító motoros komp

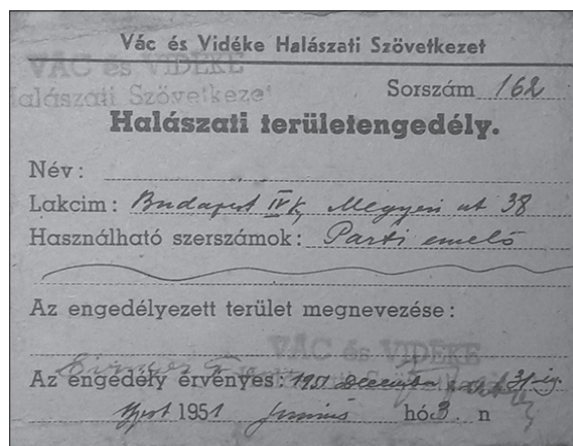
felborult, és a negyvenöt utas közül tizenhárman az öböl vizébe vesztek. Annak ellenére, hogy a mulatozó, javarészt ittas társaság felelőtlen magatartásával magának idézte elő a katasztrófát, négy áldozat hozzátartozója kártérítési pert indított a „halálkomp” tulajdonosa, Illik Viktor ellen, és éveken át húzódo pereskedés után a bíróság a vendéglőst életjáradék fizetésére kötelezte.

Illik Viktor élete 1945 után alapjaiban változott meg. Az új rendszerben magán-személy már nem üzemeltethetett vendéglátóhelyet, azokat államosították, és a halászati bérleményekből szövetkezetek alakultak. A nagypolgári életet élő vendéglős ennek ellenére az új rendszerben is a felszínen tudott maradni, feltehetően a szakértelmének és a társadalmi kapcsolatainak köszönhetően. Újpesten kapott állást, a Vác és Vidéke Halászati Szövetkezet piactéri elárúsítóhelyét vezette, ahol a horgászok szolgáltathatták be a fogott halat. Ezenkívül elnöke volt az újpesti Május 1. Halászati Szövetkezetnek, és a szövetkezet Árpád úti új halászcárdájában – annak gondnokaként – továbbra is főzhetett.

Jóval ritkábban, mint korábban, de továbbra is felbukkantak róla szóló hírek a sajtóban, sőt, az élete vége felé, 1957. június 4-én, a Pest megyei Hírlapban Bóta Vilma „Mesél a vén halász” címmel, még egy riportot is készített, amelyben Illik a halászat múltjáról, jelenéről és jövőjéről beszél. „Mesél a halról, halászáról, a halászeletről, ami után mindig visszavágyik, aki egyszer belekóstolt:

– Szegény a dunai halász, mint a templom egere, kereshetne ugyan többet, ha a gyárba menne dolgozni, de ezt nem tűri el a természete. Megszokta már az eső mossa, szétszárítja állapotot. Ha el is indul szerencsét próbálni a városba, visszahozza a szíve. Nemcsak őt, még a fiát, unokáját is. Nem pótolja a négy fal, meg az a pár száz forint, amivel többet keres, a vizet, a Dunát.

Visszajön, aztán húzza a hálót, ahogy az apja, nagyapja, így aztán, ha nehezen is, de

A Vác és Vidéke Halászati Szövetkezet halászati területengedélye, 1951 (Forrás: archívó dokumentum)

megél. Amíg hal van a vízben, nem éheznek a család. Mert a halászasszony nem szívesen megy el dolgozni. Ha van földjük, azt művelik a gyerekekkel, ha meg nincs – és így vannak a legtöbben –, hát segít húzni a hálót, viszi a piacra a halat.

Nem is látni sehol annyi rongyos nadrágot, agyonfoltozott inget egy rakáson, mint itt a csárdában egy-egy taggyűlésen. Munkából jönnek, sietnek tovább, minnek ide nagy »felhajtás«, maguk között vannak.

De egy-egy jó fogás után, amikor naponta 200-300 forint üti a markukat, vásárolnak, felöltöznek, hadd irigyelje a halászt a szárazföldi népség.

Majdnem családonként szétszórva élnek a Dunapartján Újpesttől fel a határig. Aztán, ha itt a halászati idény, motorosokra ülnek – mert mégiscsak megváltozott az élet – és hajrá, fel a kék vízben. Három-négy ember összeáll egy bokorba és fogják a pontyot, kecségét, márnát és azt a vizát, amit az ügyetlen paksiak eleresztettek.

Kis háló, nagy háló, egyformán nehéz azt húzni. Hát még ha éjjel kell kimenni a vízre. Mert átkozott természete van a halnak. Világos nappal, ha tiszta a víz, úgy megismeri a hálót, mint a kutya a sintért. Éjjel, mikor minden csendes, felvonulnak a halászok. Világosodik, mire megtelnek a csónakok. Aztán válogatják, osztályozzák a halakat.

A csónak fenekén hat-hétkilós harcra fekszik. Vakarja a szegény halász fejét nagy kínjában. Visszadobja a folyóba? Kisebb a súlya, mint a megengedett, de olyan izmos, szép jószág. Ember legyen a talpán, aki ellenáll a csábításnak, főleg, ha maga van az elhagyott parton ezzel az ingerlő állattal.

Hej halászok, halászok, ez ám a probléma!

Kora reggel indul az asszony a piacra a hallal, a férjember meg visszaballag a tanyára, egyék valamit – ha hagytak a patkányok –, s aztán hanyatt veti magát és alszik napestig.

– Nemcsak a férfiak, asszony is van, aki törölő ruha helyett hálóra adta a fejét. Nem volt legény a családban, beállt utánpótlásnak a lány.

Erős, izmos asszonyok. Jaj a férjnek, ha lecserdítenek egy pofont.

– És a gyerekek?

– Nem vágnak azok el, meg nem is lesz okuk.

Befizetik a szövetkezet részét, ahogy az öregeiktől látták, aztán élnek a maguk önálló, szabad életét.

– Ahogy apjuktól, nagyapjuktól látták. No azért nem egészen úgy. Én sem azon a rozzant bárkán járom a vizet, amivel ötven-egynehány évvel azelőtt. Az unokák? Azok már valami lökhajtásos csudával fogják kergetni az árva dunai halakat.”

Aki manapság szeretné megtalálni Illik Viktor vendéglőjét a Népszigeten, komoly gondban lenne, annak ellenére, hogy a helyiségről számos fénykép, képeslap készült. Kiindulási pontként ezek sajnos nem használhatók, ugyanis sem a vendéglőből, sem az épületekből, sem pedig a fából nem maradt viszonyítási pont. Létezik azonban néhány jó támpont, a két világháború közötti Népsziget térképeken, amelyeken a vendéglő is szerepel, sőt a bérlemény területét is megadták: 236 négyszögöl, azaz nagyjából 850 négyzetméter. A képek alapján olybá tűnhet, hogy a sziget nagy-dunai oldalán állt, ahonnan jó rálátás nyílt a vízről a fényképezés számára. Csakhogy az összes térkép szerint az Illik csárda dögölt padlós kerthelyisége és a víz fölé ácsolt terasza az öböl partjára nyílt, éppen a Meder utca végével átellenben. Ha így tekintünk a képeslapokra, nyilvánvalóvá válik, hogy ezek nem csónakból, hanem a szemközti partról készülhettek. Egy villanyfényes esti képeslapon ugyanis a lemenő nap utolsó fényei a csárda mögött derengenek át a fák lombja között. Ezen a helyen, a Meder utcai híd és a Népsziget út végén álló ivókút közötti területen, ma csak egy ártéri erdő aljnövényzetben megbúvó épületeinek alapjai láthatók, a csárda mulandó, fából, földből készült felépítményeinek már nyoma sincs. Hogy mikor tűnt el, nem tudni. Elpusztulhatott a háborúban, vagy árvíz következtében is. Annyi biztos, hogy erről a partszakasról örökre elillant a halászlé illata, elült a muzsikaszó, és a szabadba kiránduló tömeg zsongása is.* □

*A cikk eredeti változata a Dunai Szigetek blogon olvasható.

FEHÉR PÉTER

„Aki megérintette a Holdat” – Bay Zoltán tudományos munkássága

1946 februárjának elején a nagyvilág számos rádióadása és újságja szenzációs hírt adott közre, amely szerint: „a Tungsram (Egyesült Izzó) Kutató Laboratórium munkatársai észlelték mikrohullámok reflexióját a Holdról”. Tanulmányunkban ezen világraszóló eredményhez vezető kutatást irányító tudós pályáját kívánjuk röviden bemutatni, amely szorososan hozzárúgult az újpesti Egyesült Izzó Kutató Laboratórium nemzetközi hírnevének öregbítéséhez.

Bay Zoltán 1900. július 25-én született Békés megyében, Gyulaváriban, amely ma már Gyula egyik településrésze. Szülei, Bay József (évszázadok óta református lelkész ősökkel bíró) református lelkész és Böszörményi Julianna voltak. Kisgyermekkorától lenyűgözték az „égbolt titkai”. Emlékirataiban elbűvölnen ír arról, hogy tízévesen láthatta a 76 évente visszatérő Halley-üstökös megjelenését, majd 76 évvel később már élete alkonyán még egyszer alkalma adódott erre.

Az elemi iskolát szülőfalujában végezte, majd apja korai halála után édesanyjával Debrecenbe költöztek, ahol – 1910 és 1918 között

– a híres Református Kollégiumban folytatta gimnáziumi tanulmányait. A középiskolai évek meghatározóak egy ember felnőtté válása, formálódása tekintetében. Bay számos később híressé vált osztálytárs között nevelkedett (Törő Imre orvosprofesszor, akadémikus; padtársa a gimnáziumi évek alatt Szabó Lőrinc, a későbbi költő volt). Kiválóan zongorázott. A fizika iránti vonzalma a gimnáziumi évek vége felé kristályosodott ki, amiben nagy szerepet játszott később gyakran felidézett tanára. Jakucs István (a korábbi eötvös-kollégista fizikatanár) jó érzékkel választotta ki a tehetséges diákokat és gyakran önálló feladatokkal bízta meg őket. Bay sok évvel később így emlékezett vissza rá: „[...] semmivel sem szerezhetett volna nekem nagyobb örömet, mint azzal, hogy 1918-ban kiválasztott asszisztensének [...] készítsem elő a bemutatandó kísérleteket. Én ezt nagy örömmel vállaltam. Ebből a cselekedetéből is kiéreztem, hogy ő engem önállóságra akar nevelni, mintegy előre sejtve, hogy valaha az effajta önállóságra nekem is szükségem lesz pályám során”. A kollégium könyvtárában lelt rá Newton Principiájának eredeti latin nyelvű kiadására is, ami szintén lenyűgözte.

Olvasmányai során megismerkedett Eötvös Loránd munkásságával, és ez az élmény el is döntötte milyen irányba folytassa tanulmányait: a fizikát választotta. A jeles érettségit követően 1918 őszén iratkozott be a Királyi Magyar Tudományegyetem (1921-től Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem) bölcsészeti karának fizika-matematika szakára. A zűrzavaros idők ellenére (polgári forradalom, Tanácsköztársaság, antiszemitizmus) Bay a budapesti Báró Eötvös József Collegium tagjaként kiváló eredményeket ért el tanulmányai során, tanárjelöltként a Trefort utcai mintagimnáziumban tanított. Középiskolai tanári oklevelét 1923-ban kapta meg, ezután az Elméleti

Emléktábla Bay Zoltán szülőbárában, Gyulaváriban

Fizikai Tanszék díjas (fizetésben részesülő) gyakornoka lett Fröhlich Izidor mellett dolgozva. Ez a pozíció biztosította számára a lehetőséget doktori disszertációjának elkészítéséhez. 1926. április 15-én sikeresen tette le doktori szigorlatát az elméleti és kísérleti természettanból mint főtárgyból, valamint matematikából és kozmográfiából, mint melléktárgyakból „summa cum laude” eredménnyel. Disszertációját „Az átlátszó közegek magnetooptikájának molekuláris elméletéhez” címmel írta. 1928-ban avatták bölcsészettudományi doktorrá, promotio sub auspiciis Gubernatoris (a kormányzó pártfogásával történő) kitüntetéssel, amiről a nagyobb napilapok is beszámoltak.

1926. szeptember 1-től az Elméleti Fizikai Tanszék tanársegédjévé nevezték ki, majd röviddel ezt követően a kiváló doktori disszertációja eredményeképp kétéves ösztöndíjat nyert a berlini Collegium Hungaricum-ba. A magyar ösztöndíja lejártával, professzora egy német ösztöndíjra terjesztette fel. Ezután a Not-Gemeinschaft der Deutschen Wissenschaften ösztöndíjasa lett, így négy évet tölthetett kutatással az európai fizika egyik központjának számító német fővárosban. A kor legnagyobb fizikusai közelében dolgozott, olyanok között, mint Planck, Einstein, Schrödinger, a magyarok közül Neumann János, Szilárd Leó és Wigner Jenő.

Bay Zoltán már berlini ösztöndíja ideje alatt jelentős tudományos eredményeket ért el, ezért 1930-ban elméleti fizikából a szegedi Ferencz József Tudományegyetem legfiatalabb rendkívüli, majd rendes professzora lett. Kísérleti érdeklődése változatlanul megmaradt, az intézetben egy kísérleti laboratóriumot is berendezett magának. Szegedi éve alatt, orvosprofesszor barátai biztatására egy új rendszerű elektrokardiográfot szerkesztett, amelyben felhasználta a rádiócsöves erősítőtechnikát. Akkoriban kezdett foglalkozni a részecskék beütésszámának mérésével is, aminek későbbi, már Budapesten megvalósuló eredménye volt az elektronsokszorozó. Szegedi munkájának elismertségére utal a Pesti Napló 1934. augusztus 18-i számában megjelent hír: „József Ferenc főherceg Szegeden. [...] Ma a főherceg a hivatalos programtól eltérően felkereste Bay

Zoltán egyetemi tanár elméleti fizikai intézetét, ahol másfél órán át tartózkodott”.

Az egyetem nagyon korlátozott lehetőségeket tudott biztosítani kísérleti kutatásaihoz, ezért amikor 1936-ban Aschner Lipót, a Tungstram vezérigazgatója, az Egyesült Izzó nevében felajánlotta az ottani kiválóan felszerelt és kiemelkedő tudású szakemberekkel bíró kutatólaboratórium vezetői posztját, elfogadta azt. A két egyetem mellett a fizikának ugyanis, volt még egy központja Újpesten: az Egyesült Izzó kutatólaboratóriuma.

Ott dolgozott több nemzetközi tekintélyű kutató, a zsidó származása miatt az állami alkalmazotti egzisztenciától megfosztott Selényi Pál, valamint Bródy Imre, Winter Ernő, továbbá Simonyi Károly, Millner Tivadar, Szigeti György vagy Valkó Iván Péter. Egy rövid ideig Gábor Dénes (a későbbi Nobel-díjas) és Orován Egon is tevékenykedett az Egyesült Izzó kutatólaboratóriumában. Bay elhagyta az egyetemi katedrát, és a kutatást választotta. 1937-ben az MTA levelező tagjává választották. Kezdeményezésére abban az évben egy új atomfizikai tanszéket alapítottak a Műegyetemen Aschner Lipót 300 000 pengő összegű alapítványi támogatásával, amelynek 1938-ban első professzora lett. Ott szabadon folytathatta a fizikai kutatásait. A tanszék be-

Bay Zoltán Lajos (1900–1992) fizikus szobra a szegedi Pantheonban; Tóth Sándor alkotása (Forrás: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Szeged-bayzoltan.jpg>)

rendezését Aschner további ötvenezer arany-pengős adománya tette lehetővé, és a vezérigazgató ígéretet tett két tanársegédi állás költségeinek további tíz éven keresztül történő fedezésére.

A második világháború alatt elsősorban katonai célú radarkísérletekkel foglalkozott. Ehhez hasonló kutatások csak Nagy-Britanniában, az USA-ban és Németországban folytak. Már akkor felmerült Bay Zoltánban az ötlet, hogy „meglokátorozza a Holdat”. Ennek eredményeként 1946. február 6-án sikerült a Holdra sugárzott, és annak felszínéről visszaverődött rádióhullámokat érzékelni az általa vezetett kutatócsoportnak. Bár a tudományos elsőbségről lemaradtak – a John H. DeWitt és E. King Stodola irányításával, sokkal jobb technikai lehetőségek között dolgozó amerikai csoport négy héttel korábban, 1946. január 10-én észlelte először a Holdról visszavert jeleket, a magyar kísérletnek a saját építésű radarberendezésen kívül volt egy olyan újszerű eleme – a jelösszegzés módszere –, amelyet a rádiócsillagászatban először alkalmaztak. Ez a technika nagy jelentőségre tett szert egy új tudományágban, a radarcillagászatban.

Bár 1945 májusában a Magyar Tudományos Akadémiai rendes tagjává választották,

Bay Zoltán a kedvezőtlen politikai körülmények és politikai üldöztetése miatt 1948-ban menekülni kényszerült hazájából. Megfosztották akadémiai tagságától (külföldi távozása indokával) és magyar állampolgárságától. Nemzetközi ismertsége alapján az Egyesült Államokban a George Washington Egyetem professzorként folytatta kutatásait, valamint a Nemzeti Méréstudományi Intézet osztályvezetője és az American University kutatóprofesszora lett. Közel húsz évnél szakmai küzdelem után 1983-ban a Nemzetközi Súly és Mértékügyi Bizottság elfogadta azt a korábban tett javaslatát, hogy az idő és a hosszúság egységét a fénysebességre alapított közös mértékrendszerben kell egyesíteni. Az új definíció szerint „A méter a fény által a vákuumban a másodperc 1/299 792 458 része alatt megtett távolság”.

Amerikában is megőrizte magyar identitását, washingtoni háza a magyarság egyik szellemi központjaként szolgált. 1973-ban, 25 évi távollét után régi szegedi barátjával, Szent-Györgyi Alberttel együtt lépett először újra hazai földre. 1981-ben az MTA tiszteletbeli tagjává választotta, majd a rendszerváltás évében, 1989-ben visszaállították tagsága folyamatosságát is. Ezután feleségével, hű társával élete végéig gyakran járt haza.

Bay Zoltán tudósként és emberként is példamutató életpályát mondhatott magáénak.

1944-ben Bay az Egyesült Izzó műszaki igazgatójaként mindent elkövetett, hogy zsidó munkatársait megmentse a deportálástól. A tucatnyi munkatárs által aláírt levél volt az egyik fő bizonyíték, amiért Jeruzsálemben Bay Zoltánnak megítélték „a Világ Igaza” címet (1998), nevét táblával örökítették meg a Yad Vashemben.

Életével Eötvös Loránd eszményképét valósította meg, aki szerint „Csak az az igazi tudomány, amely világra szól, s azért ha igazi tudósok és amint kell jó magyarok akarunk lenni, úgy a tudomány zászlóját olyan magasra kell emelnünk, hogy azt határainkon túl is meglássák”.

Bay Zoltán 1992. október 4-én Washingtonban hunyt el. Végakarata szerint hamvait a gyulavári református temetőben helyezték örök nyugalomra. □

Bay Zoltán síremléke a gyulavári református temetőben

LŐRINCZ RÓBERT

Újpesttől Clevelandig Kohányi Tihamér lapszerkesztő élete

Vajon gondolta-e az Újpest és Vidéke korábbi szerkesztője, Kohányi Tihamér (1863–1913), amikor 1889 novemberében néhány dollárral a zsebében a brémai kikötőben egy New Yorkba induló gőzös fedélzetére lépett, hogy két évtizeddel később a tiszteletére rendezett díszvacsorán az Egyesült Államok elnöke személyesen gratulál majd neki az Amerikában végzett lapszerkesztői és a magyar emigránsok körében folytatott munkájáért? Biztosan állíthatjuk, hogy nem.

A Sáros vármegyei Trócsányból származó, 26 éves bohém dzsentrifú adósságai elől menekült az Újvilágba, ahol a kezdeti szénlapátolás, majd könyvügynökségek után Clevelandben megalapította – a több fűzőt követően napjainkig létező – magyar nyelvű lapját, a Szabadságot, amely a több mint két évtizedes irányítása alatt a tengerentúli magyarság egyik legjelentősebb orgánmává vált. A korábban könnyelmű életet élő felvidéki fiatalember, az Amerikai Magyar Szövetség alapító-elnökeként, a kinti magyarság önszerveződésében is kulcsszerepet játszott. De hogyan is alakult ez a nem mindennapi sikertörténet?

Kohányi Tihamér az eperjesi gimnázium elvégzését követően, 1880 őszén Budapestre utazott, hogy a Királyi Magyar Tudományegyetemen jogot hallgasson. Azonban a tanulás mellett – illetve többnyire helyett – számos fővárosi újság (Egyetértés, Függetlenség) szerkesztőségében is tevékenykedett. Valószínűleg ez volt az oka annak, hogy tanulmányait megszakítva visszatért Eperjesre, ahol megalapította az Eperjesi Újságot, majd az alsó tarcai járás szolgabíróságán írnokként helyezkedett el. Élete azonban hamarosan újabb fordulatot vett. Az időközben nagykorúvá érett, a trócsányi és kohányi nemesi előnevek használatára is jogosult ifjú a családjától

kapott jelentős apanázzsal újra Budapestre utazott, hogy folytassa jogi tanulmányait. Kicsapongó életvitele, kártyaszennvedélye miatt azonban pénze gyorsan fogyott, ezért némi mellékkereset reményében megint az újságírás felé fordult. A főváros északi szomszédságában, Újpesten vállalt szerkesztői munkát.

22 évesen, 1885. november 1-től vette át az akkoriban induló, addig mindössze négy számmal jelentkező Újpest és Vidéke felelős szerkesztői tisztségét. Vezércikkeiben Kohányi éles kritikát fogalmazott meg a település vezetőivel szemben. Ahogyan bejelentkező írásában is előre jelezte: „a mi programunk az őszinte férfias szókimondás, hízelegni nem fogunk senkinek, bárki legyen, bármilyen magasan álljon”. Kevesellte a fejlesztéseket, átkozta a kövezetlen, sár- vagy portengerben fürdő utcákat és hiányolta a cselekvést. A község lakosságát is kárhóztatta, felróva, hogy az újpestiek nem élnek társadalmi életet, közöm-

A fiatal Kohányi Tihamér

bösek, nem pártolnak semmilyen kezdeményezést. 1886 áprilisától – miután megvásárolta a lapot az addigi tulajdonostól – már kiadó-szerkesztőként vitte tovább az Újpest és Vidékét.

Kohányi a politikai, társadalmi cikkei mellett kisebb, szépirodalmi értékkel kevésbé bíró szöszszenetekkel (mint Gyömbér Mariska lakodalma – víg történet) is jelentkezett a lapjában. Az ezidőtájt színpadra szánt művei a kritikusok körében sem arattak zajos sikereket. Ám, amikor másoktól kért lapjának irodalmi műveket, akkor igényesnek bizonyult. Az Újpest és Vidékében közölt Petri Mór versek már magasabb nívót képviseltek. Petri – aki néhány évvel később Ady Endre magyartanára volt a zilahi református kollégiumban – akkoriban a szomszédos Rákospalotán dolgozott segédoktatóként, így kerülhetett kapcsolatba Kohányival. De szintén jelentősnek számítanak a fiatal Rudnyánszky Gyula által az újságnak küldött költemények is.

Kohányi az újpesti hírlapíróságának idején a helybéli evangélikusok korábban elárverezett templomában lakott barátja, a fiatal Bezerédy Gyula szobrászművész vendégként. Az oltár mögött megbúvó kis műteremlakást a templom akkori tulajdonosa, a királyi opera művésze, Ódry Lehel biztosította Bezerédy számára, aki itt szállásolta el az Újpest és Vidéke szerkesztőjét.

Kohányi bohém életvitelével, konfliktuskereső személyiségével mindenhol sok ellenséget szerzett magának. Még saját megfogalmazása szerint is meglehetősen kicsapongó fiatalkort élt: „...volt sajtópöröm [...] lovagias ügyem [...] kártyára, cigányra olvasatlanul bíztam a pénzt, az adósságcsinálástól pedig nem irtóztam. Könnyelmű voltam a végtelenségig”.

Kohányi Tihamér (nyíllal jelezve) Taft elnök mellett a tiszteletére rendezett díszvacsorán

Újpesti tartózkodása sem telt el botrány nélkül, amellyel még az országos lapokba is bekerült. Történt, hogy egy jókedvű baráti találkozót követően Farkas Gyula, az Újpesti Torna Egyesület alelnöke egy hajnali korhelylevelesre invitálta magához a társaság tagjait. A mulatság azonban kínos incidenssel végződött, ugyanis a vendégként jelenlévő Kohányi összevitakozott Farkas öccsével. Amikor a házigazda távozásra szólította fel az indulatos szerkesztőt, az azonnal elégtételt követelt. A régi lóversenyterén lezajlott pisztolypárbajukon szerencsére nem történt sérülés, de az ügyesség később mindkettőjüket 14 napi államfogházra ítélte.

Kohányi Tihamér viharos gyorsasággal élte fel minden vagyonát, így az Újpest és Vidékét 1886 szeptemberében kénytelen volt eladni. Mivel budapesti egyetemi tanulmányait időközben ismét megszakította, visszatért Eperjesre, hogy az ottani jogi akadémián szerezzék meg diplomáját. Az utolsó vizsga előtt azonban az egyik tanárával egy vendéglőben összeszólalkozott, és a vita dulakodásig fajult. Az akadémia vezetősége emiatt megtagadta tőle a vizsga letételét. Kohányi nem is próbálkozott többször. Mivel a családjától kapott juttatásokat rendszeresen eldorbézolta, szülei nem voltak hajlandók több pénzt biztosítani számára. Azt tanácsolták, próbáljon szerencsét Amerikában. Így indult 1889 őszén az Újvilág felé, még a hajóutat is kölcsönből fizette. Mindössze négy dollárral a zsebében lépett Amerika földjére.

Az első kint töltött évek rendkívüli megpróbáltatásokat jelentettek a szerkesztőségek, kávéházak és kártyaasztalok világához szokott fiatalember számára. Az angol nyelvet nem beszélő Kohányi napi néhány centért lapátolt szöveget egy pennsylvaniai bányában, majd egy ruhagyárban vállalt takarítói munkát. Ezután Chicagóban, a magyar kivándorlók körében kezdett könyvügynökként tevékenykedni. A könyvüzlet bevált, és a megkeresett pénzzel 1891-ben az Ohio állambeli Cleveland felé vette az irányt. A város akkoriban – és tulajdonképpen azóta is – a világ egyik legnagyobb magyar közösségének adott otthont. Kohányi rövid időn belül a helyi emigránsok egyik vezetőjévé küzdötte fel magát. Egyesületet alapított, színdarabokat írt. Az általa jegyzett „Greenhornok” (Zöldfülűek)

volt az első magyar színelőadás Clevelandben, de talán egész Amerikában is. Munkásságának csúcspontjaként 1891. november 12-én elindította a Szabadság című lapot, amelyet – a kezdeti nehézségek után – az Egyesült Államok legnagyobb magyar nyelvű újságjává fejlesztett. A sűrű levelezésük során barátjává lett Gárdonyi Géza – akinek novelláiból Kohányi részleteket közölt az újságjában, és szinte egyedüli szerkesztőként tiszteletdíjat is küldött az Egri csillagok írójának – így jellemezte Kohányit és napilapját: „Akkora, mint a párizsi Figaró, de még bővebb is. A szedőgépei vagyont érnek, s ő maga az amerikai magyarságnak összetartója, szellemi vezére, akinek szavára millió magyar hallgat, s akinek erejére nemzeti politikai missziót bízott a sors”.

1902-ben Clevelandben felállították Kossuth Lajos szobrát, amelyben szintén elévülhetetlen érdeme volt Kohányi szervezőmunkájának. A lassan sajtócézári rangra emelkedő szerkesztő azonban még nagyobb tervet dédelgetett. Fejébe vette, hogy Magyarországon szobrot emeltet az Egyesült Államok első elnökének, George Washingtonnak. Ennek szervezését és a megvalósításhoz szükséges – az amerikai magyarok körében történő – pénzgyűjtést a szoborbizottság elnökeként irányította. Kohányi barátját és egykori újpesti szállásadóját, Bezeredy Gyulát kérte fel a budapesti Városligetben felállítandó – és napjainkban is ott látható – szobor elkészítésére. A szobor 1906-ban történő leleplezésekor gróf Apponyi Albert mellett Kohányi Tihamér mondta az egyik díszbeszédet. Az egykori eladósodott jogászhallgató, akit családja azért száműzött Amerikába, hogy otthon ne hozzon több szégyent a családra, immár úgy utazott vissza hazájába, mint az amerikai magyarok vezére. Miniszterekkel, főpapokkal tárgyalt, szoros kapcsolatban állt a magyar politikai élet jelentős alakjaival, többek között Apponyi Alberttel, Kossuth Ferencsel, Justh Gyulával és Ugron Gáborral. De nem csak a magyar politikai elit ismerte el a tevékenységét. Amikor 1911-ben Kohányi lapja, a Szabadság fennállásának húszéves jubileumát ünnepelte, a tiszteletére adott New York-i díszvacsorán az Egyesült Államok akkori elnöke, William Howard Taft is megjelent és nagyívű beszédben méltatta a tulajdonos-szerkesztő

„nemes munkálkodását”. (Az amerikai elnökök később is figyelemmel kísérték az újság sorsát, a Szabadság ötvenéves évfordulójára Franklin Rooseveltt, a centenáriumára George H. W. Bush küldött gratuláló levelet.)

Kohányi Tihamér 1912-ben ismét Magyarországra utazott, és az addig csak a munkájának élő, 49 éves agglégény egy ifjú feleséggel, a nála huszonhét évvel fiatalabb komáromi Klósz Bertával tért vissza Clevelandbe. Azonban nem sokáig élvezhette a házaseset örömeit. Néhány hónappal később kórházba került, ahol rövidesen, 1913. március 10-én elhunyt. Utolsó üzenete a megbékélést, a megbocsátást, és a szülőföldre való ragaszkodást tükrözte: „Tartsatok össze, segítsétek, szeressétek egymást és ne feledje az amerikai magyar soha a magyar szülőhazát”. (Érdekes adalék, hogy halálos ágyán Kohányi aranyóráját és láncát barátjára, Gárdonyi Gézára hagyta, aki később nagy becsben tartva őrizte azokat.)

Kohányi Tihamért ugyan Clevelandben temették el, de testét rövidesen rézkoporsóba helyezték, és végakarátának megfelelően a trócsányi családi sírboltba szállították. 1913 szeptembere óta ott alussza örök álmát az az újságíró, szerkesztő, laptulajdonos, az amerikai magyarság máig megbecsült egykori vezére, aki – igaz, csak rövid ideig – Újpest múltjában is szerepet játszott, és aki előtt a temetésére koszorút küldő Gárdonyi Géza így tisztelgett: „Érdemes barátom, Tihamér! A te [...] munkásságod a magyar nemzet történelmének lesz ezentúl egyik érdekes és örökké ragyogó fejezete!” □

A Kohányi házaspár (A képek forrása: William Warm: Kohányi Tihamér élete, küzdelmei, sikerei és politikai végrendelete. Cleveland, 1913.)

IVÁNYI JÁNOS

Rákospalota-Újpest állomás bővítési és átalakítási terve 1910 előttről

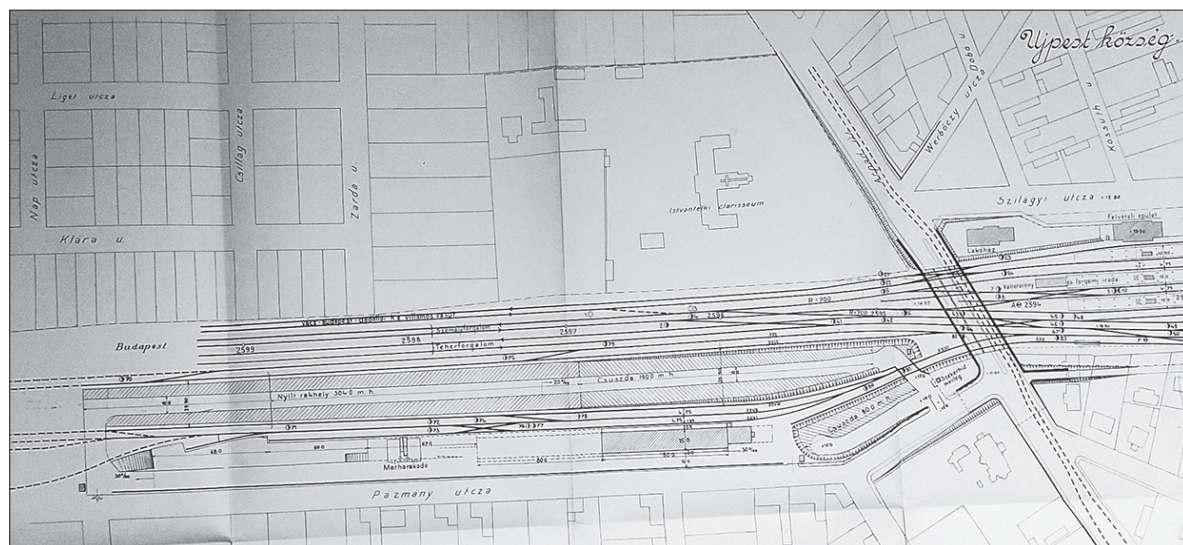
Jelen cikkemet Édesapám, Iványi Ödön felépítményes főpályamester munkássága előtt tisztelegve írtam.

Különleges dokumentumot találtam a Darabanth Aukciósház kínálatában. Rákospalota-Ujpest (a korabeli helyesírásnak megfelelően rövid U-val) állomás bővítési tervének G melléklete egy helyszínrajz, M=1:1000 léptékben, amely az akkori állomás (területének) lényeges bővítését és átalakítását mutatja mintegy 1,8 km-es szakaszon. Az állomás a Budapest–Érsekújvár–Pozsony–Marchegg vasútvonal, a történelmi Magyarország legfontosabb vasúti fővonalának jelentős létesítménye volt, amely különösen felértékelődött azzal, hogy 1906-ban itt épült ki az Istvántelki Főműhely. A Pestről Pozsonyon át Bécsbe vezetendő úgynevezett „bal parti” vasút megépítése a magyar kormány vasútépítési terveiben a legfontosabb feladat volt, ezért a munkálatok a Magyar Középponti Vasúttársaság beruházásában már 1844-ben, egyszerre több helyen is megkezdődtek. Első ütemben 1846. július 15-én a

Pest–Vác közötti 33 km-es szakaszt, majd 1848. augusztus 20-án a Pozsony–Marchegg közötti 17 km-es szakaszt adták át. A további munkálatokat a szabadságharc eseményei megakadályozták.

A Vác és Pozsony közötti szakasz megvalósítására már osztrák érdeklőség keretében, 1850 és '51 között került sor. Kezdetben a vasútvonal egyvágányú volt, a teljes szakaszon a kétvágányú vonal 1896-ra készült el. Talán az így megnövekedett szállítási kapacitás indokolta, hogy Budapest közelében létesítsenek egy olyan állomást, ahol a tehervonatszerelvények átmenetileg „parkolhattak”, valamint az akkor már igen jelentős ipari kapacitással rendelkező település termékeit az iparvágánnyal rendelkező üzemek könnyen – egyenesen a gyárból – eljuttathatták az európai piacokra.

A fellelt helyszínrajz sem pontos dátumot, sem aláírást nem tartalmaz, egy felirat azonban a dokumentum csomagolásán azt jelzi, hogy az nagyjából 1910-re datálható. Tudva, hogy Újpestet 1907-ben nyilvánították rendezett tanácsú várossá, a terven azonban

A bővítési terv déli szakasza a Rákospalota felőli szekérmérleges kapuval és a sorompó helyén a közúti aluljáróval

„Újpest község” megnevezés azonosítható, joggal feltételezhető, hogy a tervek 1907 előtt készültek. Mivel a terven szerepel a Vác–Veresegyház–Gödöllő, (a terven Vác–Budapest–Gödöllő), illetve a Vác–Veresegyház–Rákospalota–Újpest Helyiérdekű Vasút is, amelynek elektromos ellátását a Phoebus erőmű két egyenáramot előállító dinamója biztosította, amit abban az időben helyeztek üzembe, ugyancsak ezt a tervezési dátumot igazolja.

A terv mintegy 1,8 km hosszban rendezte volna át az állomás területét. A legnagyobb mértékben az Árpád úti szintbeli, sorompóval biztosított átjáró és a Fóti úti aluljáró közötti mintegy 800 m hosszú, 110-120 m széles terület épült volna át (a tervezés idején a Fóti út még nem épült ki, a terület a Palotai erdő része volt), a vágányok sorszámozása alapján XVI vágánnyal, amelyből, az I. és a II. vágány a Budapest Környéki HÉV-vonalak forgalmára, négy vágány (III–VI.) a személyforgalom, míg a többi vágány a teherforgalom kiszolgálására épült volna meg. Az ezen a területen kívüli déli, illetve északi szakaszon tervezett kiszolgáló vágányok (úgynevezett csonka vágányok) további számozást kaptak. (Összesen XXX vágány sorszáma olvasható le a tervből.) A Budapest felé eső – déli – szakaszon igen széles közúti kapcsolatokkal és rámpákkal szolgálták volna ki a környék teherforgalmát igénylő berakodást. A Vác felé eső északi oldalon, a tehervonatok vágányai egy speciális, úgynevezett egyalfás líramegoldással kapcsolódtak be a személyforgalmat biztosító fővonalai vágányokba. A tervrajz a HÉV-vonalakat és az akkor már meglévő növényolajgyár iparvágányának nyomvonalát is ábrázolja. A vasúti pályák számának növekedése a rákospalotai Pozsony utcai aluljáró mintegy 35 m-rel történő meghosszabbítását igényelte volna. A tervek szerint az Árpád úti villamosvonalat is átvezették volna Rákospalotára, egy közel 70 m hosszú új közúti aluljáró megépítésével – megszüntetve a sorompós szintbeli kereszteződést.

A helyszínrajz értelmezése során nagy jelentősége van mind a vonalas, mind a térbeli építmények színezésének. Általános szabály volt a korabeli tervek esetében, hogy a bontandó építményeket sárga színnel, az új építményeket pirossal jelölték. A vizsgált terv specia-

litása ezen túlmenően az volt, hogy a vágányok esetében a személyforgalmat lebonyolító vágányokat piros, a teherforgalmi vágányokat fekete, a HÉV vágányait zöld, a villamos vágányokat (a fenti színekombináció mellett) szaggatott vonallal jelölték. (Folyóiratunkban a rajz eltérő színeit nem tudjuk jelölni.)

A vasúti létesítmények esetében bizonyos mértékben másképpen értelmezhetők a csak épületek vizsgálatánál alkalmazott meghatározások. Ezek alapján a vonalas létesítmények (vágányok) esetében a földmunkát (a zúzottkőágy alatti réteget) alépítménynek, a zúzott kőágyat a talpfákkal, sínekkel együtt felépítménynek, míg az épületeket magasépítményeknek nevezik. Ennek ismeretében tekintsük át a bővítési terv középső, majd a két szélső szakaszán ábrázoltakat.

A „réginek” nevezett felvételi épületet (a MÁV megnevezése szerint az állomásépület), valamint a „régii” raktárat elbontották volna, a helyükön az új forgalmi rend szerint a HÉV váltókkal ellátott vágánypárját építették volna ki. Az új állomásépületet a Kossuth utca Szilágyi utcával szembeni torkolatához tervezték. A Dobó utcával szembeni területen egy szolgálati lakóépületet emeltek volna, a személyforgalmat a vágányok felett átvezető hídon keresztül megközelíthető peronon építendő váróhelyiségek szolgálták volna ki. A peronokhoz az állomási dolgozók (többek között a málházó munkások) az utasforgalomtól elválasztva, mind az állomási raktárból, mind a gyorsárú raktárból, a felüljárón keresztül is eljuthattak. Az előbb említett felüljáróknak közvetlen kapcsolata volt a rákospalotai oldallal is. Megjegyzem, hogy a régi felvételi épület mellett, egy felüljárón keresztül át lehetett jutni Palotára egy 50 m hosszú felüljárón az alattuk lévő sínpárok felett. A terület északi részén a rákospalotai aluljáróhoz vezető villamos sínpár által kijelölt „hurokban” helyezkedett volna el a pályafenntartási telep a pályamesteri irodával és lakással, egy raktárral és műhellyel, valamint egy „laktanyaépület”-tel. (A vasúti laktanyák nem katonai szálláshelyek voltak, hanem a szolgálati helyüktől távol lévő vasutasok: mozdonyvezetők, jegyvizsgálók, pályafenntartók pihe-nését és elszállásolását szolgáló épületek.) Ma is megállapítható, hogy egy ilyen jelentős mé-

retű állomás működőképes infrastruktúrájának biztosításához nélkülözhetetlen egy önálló pályamesteri szakasz létesítése és működtetése.

Érdekes megfigyelni a rajzon az Árpád úttól délre fekvő mintegy 55,0 × 80,0 m-es területet, amely Rákospalota felől közúton egy szekérmérleggel ellátott kapun keresztül lett volna megközelíthető. A körülhatárolt részen kb. 25 m-es rakodóterületeket alakítottak ki.

Abban az időben Rákospalota lakossága alapvetően mezőgazdasági tevékenységet folytatott, ezért létfontosságú volt a vasúti szállítás közvetlen elérhetősége. Ez a terület közvetlen kapcsolatban állt az akkor már (1892-ben külön jobb és bal parti, majd az 1896-os építésű északi összekötő híddal bezáruló) kiépült körvasútsorral is.

Összehasonlítva az állomás jelenlegi állapotát a tervezett állapottal, meg kell állapítanunk, hogy a terv csak terv maradt. Még ha műszakilag megvalósítható is lett volna, olyan előkészítési feladatokat is meg kellett volna oldani, mint a rákospalotai terület igen nagy mértékű kisajátítási eljárása, amire vélhetően szűkösek voltak az anyagi lehetőségek.

(A helyszínrajz alapján nemcsak a „telkek végeit” kellett volna kisajátítani, több villaépület is áldozatul esett volna az állomás bővítésének.) Az 1907–1910-es évekre datálható terv megvalósítását feltételezhetően az 1910-es évek közepére – az I. világháború idejére – ütemezték, amikor azonban az ország – és a Magyar Államvasutak – már más típusú beruházás(ok)at hajtott végre. Valószínűleg

A jelenlegi állapot a vasút felőli oldalon I-VIII. vágányszámozással, az eredeti I. osztályú fővonalai utasfelvételi épülettel és az eredeti gyalogos felüljáróval (Fotó: Iványi János)

ez lehet az oka, hogy az eredeti utasforgalmi épület (gyakorlatilag a MÁV típustervei alapján készült I. osztályú fővonalai állomásépület) ugyanúgy megmaradt, ahogy az épület melletti Újpestet Rákospalotával összekötő gyalogos felüljáró is, a mintegy 50 m hosszú háromtámaszú, „X” rácsosású szegecselt szerkezet, nyolc vágányt áthidalva.

Azok a Budapest környéki HÉV-vonalak, amelyek egykor áthaladtak Rákospalota-Újpest állomáson, megszűntek. Veresegyházra ma vasúton lehet eljutni. A MÁV teherfuvarozási ágazatát eladták, illetve az árufuvarozás egy része áttevődött a közutakra. A korabeli térképeken – a leginkább a valóságot tükröző kataszteri felmérések alapján készült 1912 körüli térképen – ugyancsak az látható, hogy az állomás területén a korábbi utasfelvételi épület helyezkedett el; mellette a felüljáró – igaz, csak hat vágányt hidalva át. Az állomás és az Árpád úti sorompó között a szénraktár működött.

A tervezés során még teljes egészében Rákospalotához tartozó terület vasúttól nyugatra eső része időközben Újpest közigazgatási joghatósága alá került, majd 1950-től Budapest főváros területébe tagozódott. Jól lehet korábban a villamosok egyvágányos átvezetéssel haladtak át a sínpárok felett (az utolsó villamos 1971. október 4-én gördült át ezen a műtárgyon, amelyet sokan csak „fahídként” emlegettek), az Árpád úti sorompótól délre 1972 és ’74 között egy új felüljárót emeltek. 1974. november 6-án adták át a forgalomnak a ma is használt, szélesebb, közúti forgalmat is átteresztő új felüljárót, amelyen akkor indult újra a villamosközlekedés. Az utolsó menetrend szerinti 10-es villamos 1985. május 31-én haladt át. Ezzel az Árpád út és a rákospalotai Fő út közötti szakaszon megszűnt a villamosforgalom, a hídon lévő vágányokat a felüljáró 2001 második felében történt felújítása során bontották el, jelenleg 2 × 2 sávon lehet közlekedni. Negyedszázad elteltével, napjainkra már ennek a hídnak is aktuálissá vált a teljes rekonstrukciója. □

Jelen cikk szerzője ezúton köszöni Nagy István korábbi alpolgármesternek, hogy felhívta a figyelmet a felbukkant helyszínrajzra.

DR. HOLLÓSI ANTAL

Dr. Dévényi Rudolf tüdőgyógyász és kórházigazgató

Dvorschák (későbbi nevén Dévényi) Rudolf 1890. június 1-én Bábolnán született, jó módú polgári családban. Német származású édesanyjától a német nyelvet már otthon magába szívta, később franciául is megtanult. Ahogy a bátyjának, úgy számára is természetes igényként merült fel a felsőfokú végzettség megszerzése; testvére a katonai pályát választotta, Rudolf a középiskola elvégzése után a Budapesti Orvosi Egyetemre nyert felvételt. Egyetemi tanulmányai során az első évet Berlinben teljesítette, majd tanulmányokat folytatott Franciaországban is. Diplomáját 1914-ben vette át. Orvossá avatása után szinte azonnal katonai behívót kapott és kórházi szolgálatra vezényelték. Az első világháború végéig teljesített orvosi szolgálatot. Munkáját nemcsak gyógyítóként, hanem vezetőként is elismerték. Montenegróban kórházparancsnokként is dolgozott, a háború során megkapta a Vitézségi Érmét, az Arany Érdemkeresztet és a Károly csapatkeresztet.

Leszerelése után az Országos Szociálpolitikai Intézet tüdőgondozójában már civilként folytatta orvosi tevékenységét. Ez az intézmény az újpesti Erkel utcában működött, létrejöttét a Károlyi grófi család, valamint a város egyaránt támogatta. A települést sújtó járványok, a folyamatosan jelen lévő tuberkulózis komoly kihívást jelentett a városvezetés és az egészségügyi hatóságok számára. A folyamatos iparosodás egyre növekvő népességet is jelentett, ami azonban nem járt együtt a higiénés körülmények javításával, és a munkások megfelelő lakhatási, szociális helyzetének biztosításával. Az egészségügyben már évekkel korábban számos intézkedés történt a helyzet normalizálása érdekében. Ennek egyik példája a járványkórház barakk-épületekből kialakított megépítése a korábbi temető helyén. Az akkor még Dvorschák Ru-

dolfként ismert orvos abban a kórházban is igen nehéz körülmények között dolgozott. Szakvizsgát tett belgyógyászatból, és hamarosan megbecsült kardiológus lett. Már abban az időben együttműködött a dr. Gárdi Jenő vezette Tüdőbeteggondozóval is. Újpesten az Árpád úton, majd a Viola utcában lakott. Már ismert újpesti orvosként találkozott Feiszinger Melániával, egy neves újpesti család tizedik gyermekével. A kivételes szépségű nővel 1921-ben kötött házasságot. Hamarosan az újpesti értelmiségi társaság megbecsült tagjai lettek, akiket számos orvos, művész és közéleti személy barátsága vett körül. Családjukban két gyermek született, egy leány 1923-ban, és két évvel később egy fiú.

A város járványhelyzetének romlása és az alkalmatlanná vált barakk-kórház sűrűtővé tette egy megfelelő járványkórház építését, amit Dvorschák doktor, mint ott dolgozó alorvos, maga is minden fórumon szorgalmazott. Az erőfeszítések eredményeként a képviselő-testület 1926-ban amerikai kölcsön felvételéről döntött egy fertőzőbetegeket el-

A budapesti Orvosi Egyetem diplomája 1914-ből

látó intézmény építéséhez. A tervezés, az építés és a kórház berendezése során személyesen felügyelte a beruházást. A Baross utca 69-71. szám alatti telken Jendrassik Alfréd tervei alapján felépült a kor igényeinek megfelelő, modern, több osztályos kórház. Átadására 1932. június 1-én került sor. Induláskor öt osztály, összesen 165 ágygal kezdte meg működését. A 60 ágyas TBC-osztály vezetésével Dvorschák Rudolfot bízták meg, a kórházigazgató dr. Fadgyas Gyula lett, akit 1933-ban Dvorschák doktor váltott a tisztségben. Kedvező változást hozott egy belügyminisztériumi rendelet, amely 1933-tól lehetővé tette a közkórházi jellegű működést. Ezt az engedélyt az új igazgató szerezte meg a kórház számára. A rendelet jelentősége abban állt, hogy így nemcsak fertőző betegeket kezelhettek, hanem újabb osztályokat nyithattak, ami megkönnyítette a szerény körülmények között élő betegek ellátását. Így a kórházi ágyak száma 210-re bővült; megszólásuk: 56 fertőző, 64 TBC-s, 50 belgyógyászati és 40 sebészeti ágy.

Feiszinger Melánia és dr. Dévényi (Dvorschák) Rudolf esküvői fotográfiája, 1921

A történelmi viharok a kórházat sem kímélték. A második világháború, az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei mellett, a továbbra is gyakori járványok sokszor állították nehéz feladatok elé az intézmény vezetőit és dolgozóit. A világháború során belövés érte a kórház több épületét, a betegeket a város más intézményeiben és lakásokban helyezték el. A nevét akkor már Dévényi Rudolfra magyarosított doktor egy röntgen készülékkel a saját lakásán is vizsgálta a betegeket. A háború befejeztével, a kórház működésképpessé tétele után továbbra is őt bízták meg az igazgatói teendők ellátásával. A fertőző osztály vezetését dr. Darvas György vette át, aki egyben igazgatóhelyettes is lett. A közöttük lévő jó szakmai és baráti kapcsolat nagyban segítette az eredményes munkát.

Dévényi doktor nagy érdemeket szerzett az úgynevezett „gondozó kórház” rendszerének megvalósításában, ami a TBC-s betegek gyógyításában a szűréstől a rehabilitáción át a gyermekek oktatását, és gyógyulásuk után állapotuk későbbi nyomon követését jelentette. Az ebben a programban részt vevő kollégáival már korábban is kiváló szakmai és emberi kapcsolata volt, különösen dr. Gárdi Jenővel és dr. Pesta Lászlóval. „A gümőkóros megbetegedések szakorvosa” (tüdőgyógyász) képesítést 1936-ban szerezte meg. Működése során a hazai és külföldi – elsősorban német és francia nyelvű szaklapokban – folyamatosan jelentek meg publikációi. A kórházi kollégákkal kifejezetten baráti kapcsolatot tartott, munkatársai felé irányuló jóindulatát mind-

A Baross utcai kórház személyzete egy mentőautó előtt

annyian viszonozták. Nemcsak kiváló szakember, hanem igen jó vezető is volt, munkatársai mellett kiállt, és tudták róla, hogy gyógyító munkája mellett a civil életben is sokat tett a kórház és az egészségügy helyzetének javításáért.

Az 1950-es évek második felétől tanácstagként, felszólalásaiban rendszeresen szorgalmazta az egészségügyi célú beruházások megvalósítását. Pályája során tagja volt a Magyar Tüdőgondozó és Gyógyintézeti Orvosok Egyesülete, az Újpesti Stefánia igazgatóságának. Az Újpesti Önkéntes Mentők Egyesületénél társelnöki, az Újpesti Torna Egyletnél alelnöki pozíciót töltött be. Sportszerető emberként rendszeresen járt evezni; a lánya úszó, a fia öttusázó volt. Családi barátai közé tartozott többek között Pállya Celesztin polihisztor és Vörös Géza festőművész, valamint Kocsis Antal szobrász.

A lakosságot sújtó járványok időnként más-más védekezést igényeltek, amelyekhez többször kellett alkalmazkodnia a kórháznak is. Ez nemcsak bővítést, hanem szerkezeti átalakítást is szükségessé tett. A tuberkulózis még sokáig a leggyakoribb járvány maradt, amellel megnövekedett a hastífusz, a vérhas és a skarlátos esetek száma is. Ugyanakkor az általános jellegű működés megkövetelte más osztályok, többek között a belgyógyászat és a sebészet létesítését, valamint az ehhez szükséges háttérosztályok biztosítását. Mindezekhez megfelelő szakembereket kellett munkába állítania. Dévényi doktort e tevékenységében jelentős mértékben segítette helyettese és családi jóbarátja, dr. Darvas György.

A rengeteg erőfeszítést igénylő sikeres munka mellett szembesülnie kellett a családját ért igazságtalan politikai támadásokkal. Először 1945-ben a bátyját, aki hivatásos katonaként a Mezőhegyesi Ménesbirtok parancsnoka volt, ezredesi rangjától megfosztották és kitelepítették annak ellenére, hogy a háború során ő mentette meg a ménes értékes törzsállományát a pusztulástól. Évtizedekkel később rehabilitálták, és megkapta a megfelelő elismerést. Fiát ugyancsak ártatlanul vádolták meg és ítélték börtönbüntetésre a Rajk-perben; majd a rehabilitálását követően elvégezhette a Budapesti Műszaki Egyetemet.

Dévényi doktor egészsége az aktív működésének utolsó éveiben megromlott. 1960-ban vonult nyugdíjba, igazgatói posztját dr. Darvas György vette át. Tanácsadóként még néhány évig segítette a kórház munkáját. Számos elismerése mellett 1964-ben vette át aranydiplomáját. Hatvan évvel ezelőtt, 1966. január 11-én hunyt el, hamvait a Megyeri Temetőben helyezték örök nyugalomra.

Dr. Dévényi Rudolf csaknem három évtizeden keresztül irányította az újpesti Városi Kórházat. Magas szintű orvos-szakmai munkája mellett, vezetőként is kiemelkedő teljesítményt nyújtott. Élvezte betegei és kollegái tiszteletét és szeretetét, és közéleti emberként is méltán szerzett elismerést. □

A szerző köszönetét fejezi ki Légvári Gyulának (dr. Dévényi Rudolf unokavejének) a családi dokumentumok és az életrajzi adatok rendelkezésre bocsátásáért.

Dr. Dévényi Tibor portréja (A fotók forrása: családi archívum)

„Ti se feledjétek soha régi óvodátok...”

„...s kukkantsatok be-be néha, mikor erre jártok!” – hirdette a mondóka nagycsoportosaim ballagási meghívóján, az Izzó Óvodában, óvónői pályafutásom utolsó éveiben. Örömmel emlékezem vissza a sok-sok élményre. Eredetileg nem óvónőnek készültem, a Bajza utcai általános iskola elvégzése után 1960-ban közgazdasági technikum közlekedési tagozatán érettségiztem. Rögtön el is helyezkedtem könyvelőként a Budapesti Közlekedési Vállalat jogelődjénél. Szerettem a munkámat, ám a kötelező üzemorvosi vizsgálaton megállapították, hogy egyetlen év alatt három dioptriát romlott a szemem. Azt tanácsolták, nézzek más hivatás után, ahol nem kell egész nap apró adatokat böngészni. A továbbtanulást választottam: sikerrel felvételiztem a Kecskeméti Felsőfokú Óvónőképző Intézetbe, és egy nehéz felvételi vizsga után – háromszáz jelentkezőből nyolcvanad magammal – megkezdhettem a tanulmányaimat. Óvónői diplomámat 1964-ben vehettem át. Visszatértem

korábbi munkáltatómhoz, amelynek rózsadombi, ún. „hetes” óvodájában kaptam állást. A bentlakásos intézménybe a szülők hétfő reggel adták be a gyermekeket, és szombaton vitték őket haza. Újpesti otthonomtól sokat kellett utaznom, örültem, amikor egy év után a Hazai Pamutszövőgyár felvett vállalati óvodájába. A „Pamut óvoda” a hajdani Rendőrség épületében kapott helyet, a Dózsa György [ma: Görgey] út és a Corvin utca sarkán. Az emeleti részben alakítottak ki négy csoportnak szobákat. E helyiségek eredetileg nem óvodai célra készültek, szűkösek voltak a nagy gyereklétszámhoz. Alig volt játékkunk, de megfelelő udvarunk sem volt, csupán egy raktárépület melletti néhány méteres sávban szaladgálhattak a gyerekek, nélkülözve mindenféle kerti játékszer. Igyekeztünk sok mesével, énekkel, rajzolással, mozgással pótolni a játékhányt.

Közben férjhez mentem, gyermekem született. A GYES lejártakor helyhiány miatt nem vett vissza a Pamutgyári óvoda. Szinte évente más-más újpesti óvodába kerültem a hiányzó óvónőket helyettesítve. Voltam a Chinoin, a Leiningen és a Vécsey óvodában is. Ez utóbbinak gyönyörű, villaszerű épületében nagyon jól éreztem magam, kisfiam is ide járt, ráadásul Vécsey utcai lakosként csak egy rövid sétára volt. Szívesen maradtam volna, de lejárt a helyettesítés. Férjem az Újpesti Gépelemgyárban dolgozott és a Turistaszakosztályt vezette. Így ismerkedtünk össze az Egyesült Izzó igazgatósági munkatársával, Kadlecovits Gézával, a későbbi neves helytörténésszel. Közbenjárására kaptam státuszt a gyár Izzó lakótelepi óvodájában, ahol 1976-tól nyugdíjazásomig közel két évtizedet töltöttem.

Az óvoda egy könnyűszerkezetes faházban, a mai Káposztásmegyeri út és Izzó utca sarkán helyezkedett el, tágas udvarral. A csoportszobák viszont szűknek bizonyultak. Közel negyven óvodás járt egy csoportba, mivel az '50-es évek „Ratkó-gyerekei”

Játék az Izzó óvodában (1977)

akkoriban alapítottak családot. Minden csoporthoz két óvónő és egy dajka tartozott. Váltott műszakban dolgoztunk, reggeli vagy esti ügyeletet is vállalva, a gyári munkarendhez igazodva, reggel 6-tól este 6-ig. Dr. Kardos Róbert gyermekorvos rendszeresen látogatta óvodánkat, hozzá fordultunk a gyerekek egészségi problémáival.

A gyár vezetése időnként pénzt adott játékok beszerzésére: elköltését ránk bízták. A játékboltok kínálata a maiakhoz képest jóval szerényebb volt: a teherautók, babák, építőkészletek közül nagy körültekintéssel igyekeztünk kiválasztani a legmegfelelőbbeket úgy, hogy a legkisebb hároméveseknek és a már nagycsoportosoknak is korban megfelelőt találjunk. A szabad játékon kívül minden nap sor került valamilyen tematikus foglalkozásra is: környezetismeret, matematika, verstanulás, rajz, ének, technika, valamint a gyerekek naponta tornáztak is. Előre nyomtatott feladatlapok híján a meglévő játékokkal, fellelt alapanyagokkal dolgoztunk, ötleteink és a heti tervezet alapján. Aktuális versekkel, énekekkel készültünk az akkori állami ünnepekre (április 4., november 7.), és karácsonyi, anyák napi, ballagási ünnepséget is tartottunk. A dalok, versek kiválasztásához bőséges anyagot nyújtottak segédkönyveink: az Óvodások verseskönyve (neves költők műveivel), illetve az Ének az óvodában, Forrai Katalintól. Az ünnepélyeknek egyik fontos pedagógiai célja az volt, hogy a kicsik hozzászokjanak a szerepléshez, a bátor, jól érthető beszédhez, a közönség előtti produkcióhoz.

A szakfelügyelők rendszeresen látogatták óvodánkat, ellenőrizték az éves Nevelési tervben és a havi munkatervben kitűzött célok megvalósulását, megfigyelték a kicsikkel való kapcsolatunkat, értékelték munkánkat, tanácsokat adva a továbbiakhoz. Velem mindig elégedett voltak, látták, hogy szeretnek a gyerekek, de egy kicsit „tanító néni” találtak. Ám ez számomra természetesnek tűnt, hiszen – különösen nagycsoportban – fontos feladatunk volt az iskolára való előkészítés, a gyerekek hozzászoktatása az őket váró szabályrendszerhez, a kitartó, koncentrációt igénylő tanuláshoz. Az óvóképzőben sok pedagógiai, pszichológiai, módszertani

ismeretet szereztünk, jó alapokat kaptunk a három-hat éves korosztállyal való bánásmódhoz, ám a felnőttekkel, a szülőkkel való kommunikációra nem készítettek fel. Ezért 1984-ben örömmel vettem részt egy két féléves, „Bánásmód” elnevezésű óvodai továbbképzésen, amely új ismereteket, módszereket bemutatva ezt a témát is érintette. (Ma már egyfajta kordokumentum a tanfolyami igazoló oklevél, amelyet vörös kötésű könyvben kaptunk meg, mert kiállítója az MSZMP volt. A vizsga egyúttal középfokú politikai végzettséget is jelentett.) A fiatal szülők szívesen megosztották velem otthoni nevelési problémáikat, amelyekre korábban már bevált, praktikus tanácsokat adtam. Gyakran kaptam tőlük pozitív visszajelzéseket és köszönetet javaslataimért.

Már az intézetben is hangsúlyozták számunkra, hogy milyen fontos az óvónő példaadó személyisége a gyermekek nevelésében. Pályám során igyekeztem folyamatosan megismerni a kicsiket, megfigyelni, mit végeznek örömmel, mivel játszának és motiváltam őket a feladatokra, hogy aztán a „kötelezőt” is játékos kihívásnak vegyék. A napi gyakorlatban a módszereinket illetően teljesen szabad kezet kaptunk az óvodától. A szakmai alapokon túl ösztöneinkre, megérzéseinkre, saját anyai tapasztalatainkra építettünk. Örültünk, ha a gyerekek jól érezték magukat, vidáman töltötték napjaikat, majd jó kedvvel készültek az iskolába. Ezek az emlékek a mai napig örömmel töltönek el, és remélem, hogy ugyanígy éreznek az azóta régen felnőtt hajdani óvodásaim is! □

Óvodai csoportkép 1980-ból: a háttérben Kovács Gáborné (Dianna) óvónő, Chorendzsák Györgyné (Zsuzsa) óvónő, a szerző és Jákim Istvánné (Szösz) dajka

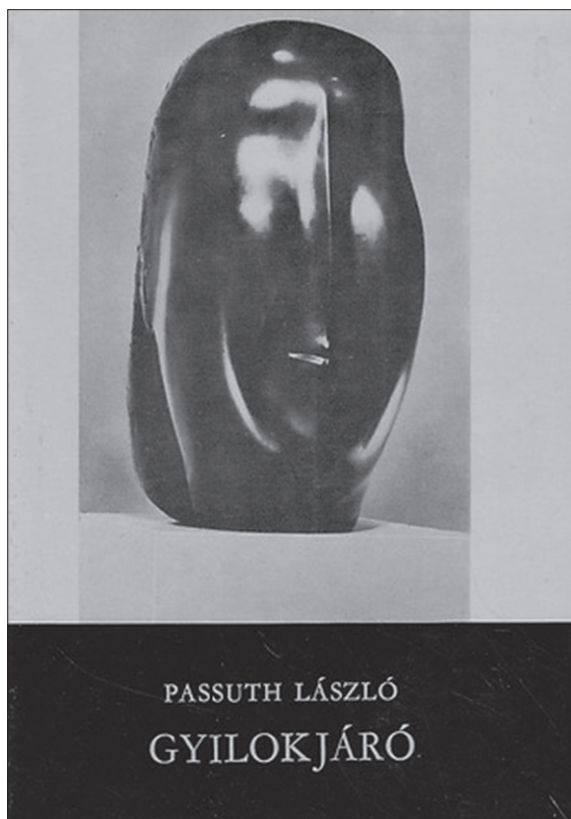
HIRMANN LÁSZLÓ
Passuth László

Passuth László író nem ritka vendég lapunk hasábjain. Jelentek meg róla már korábban életrajzi írások (UHÉ 2019. 02. és 2022. 01. számok). Ez alkalommal irodalom rovatunkban egy olyan önéletrajzi regényrészletet közlünk, ami reflektál az Illik halászmesterről szóló cikkünkre. Hogy mi indokolta Passuth témaválasztását? Erről a

könyv fülszövegében így ír: „Sok-sok apró villanáson, néhány mondatos portrékon keresztül próbáltam formát adni annak, milyenek is voltak a távoli kor emberei. De igyekeztem nem a mai szemmel, szemlélettel, hanem az akkori kortársak élményvilágán keresztül, a folytonosan változó, egyre komorabb események tükrében alakítani ezt az írást, melyet talán korrajznak nevezhetek”. □

PASSUTH LÁSZLÓ
Gyilokjáró
Önéletrajzi regény (részlet)

Egy komp, mely utasokat szállít a Szúnyog-szigetre – az Illik halászcárdába, rossz terhelési egyensúlya folytán hetven utasával felborul, sokan vízbe fulladnak. Végző megállapítás: a komp maga hibátlan volt, az utasok fegyelmezetlensége okozta tizenegy utas tragédiáját. Ki ne ismerte volna a dunai kirándulók közül a hatalmas termetű, félszemű Illik Viktor halászmestert, a Szúnyog-sziget fejedelmét? A csárda – csónakkirándulásaink epilógjának számított. Hatalmas kondérokban főtt a halászlé. Mindent frissen főztek. A beavatottak, névre, telefonon, fél órával előbb rendelik meg. Egy adag halászlé, kondérban, egy pengő. A gazda esti sziluettje emlékezetes, amint fel-alá jár, vigyázza vendégeinek néha százait is. Újpesten, mellettünk, megveszi a legszebb házat, az egykori Villasoron. Szép, díszes táblát illesztet a kapubálványba. Neve mellett a „halászmester” titulus.* □

*A regény 1973-ban a Szépirodalmi Kiadónál jelent meg.

BARTA FLÓRA

Külvárosi poézis

Bächer Iván (1957–2013) Táncsics- és Budapestért-díjas publicista, író sohasem találkozott Berda Józseffel. Mindössze kilenc éves fiúcska volt, amikor Berda (1902–1966), az „újpesti Villon” hatvan évvel ezelőtt örökre itt hagyta az asztali örömeket. Bächer otthona Ujlipócia volt, csak „ruccanási” során látogatott annál északabbra. Az irodalmi emlékezetben azonban Bächer Iván Berda legendáriumának egyik elkötelezett ápolójaként és szellemi örököseként ismert. Több művében is saját „szellemi ősképeként” idézte fel a költő alakját. A Kocsmázni Budapesten című kötetében a „bor és a pörkölt poétájának” nevezte; egy gasztronómiai írásában úgy fogalmazott, Berda nem csupán evett, hanem szinte „istentiszteletet” mutatott be az asztal mellett. Számos tárcájában említette Berda József és Tersánszky Józsi Jenő bohém párosát, akik a legnehezebb időkben is megőrizték emberi méltóságukat és életkedvüket.

Bächer Iván Berda-képének egyik adaléka az Újpest-kultusz; szerinte a költő volt az utolsó igazi népi figura, aki a külvárosi utcák porában is megtalálta a költészetet. Úgy vélte, Berda számára egész Újpest egyetlen hatalmas törzshely volt, ahol a sarki fűszerestől a korcsmárosig mindenki ismerte és szerette a költőt. Biztos volt benne, hogy a rusztikus alkatú, pénztelen alak minden útja egy-egy kiskocsmába vagy ismerős asztaltársasághoz vezetett. Bächer érzéketlenül festette le a korabeli Újpest illatait: a főzelékszagot, a frissen sült húsok és a savanyú borok párolgását, amelyek Berda verseihez is alapanyagként szolgáltak.

Berda Józsefre Bächer Iván, a Népszabadság 1991. június 5-i számában megjelent tárcájával emlékezünk. A publicista azóta személyesen is találkozott hőisével. Közös hitvallásuk, hogy a kultúra és az életöröm az ételen és a főzésen keresztül is megélhető. Ma már egy asztalnál ülnek, rajta bizonyára birkapörkölt és egy flaska vörösbor. (A számlát nyilván Bächer fizeti.) □

BÄCHER IVÁN

Berda ma

Ma huszonöt éve annak, hogy elvitte a rák Berda József magyar költőt. (Apja, anyja tót volt.) Néhány kortársa ma képviselő a parlamentben. Ők nyilván nem ittak annyit. De hát azért nagy szerencsével még élhetne ő is. Bár esetében a föltámadásnak nagyobb a realitása.

Berda ellen ma is. Versei megjelenének, kötetei is pár száz példányban, de hát ő úgyis ahhoz szokott, alighanem már az övé lett volna az új kurzus első sajtópere, mert

csak megeresztene pár sort szertettel a papok zsíros pofájáról, de hát neki a sajtóperekben is nagy praxisa van, csak a költségek aggasztanak erősen, de amúgy derűsen kirándulgatna föl s alá ebben a világban is, adományokból, pontosabban, az ő felfogása szerint, természetesen kiérdemelt és kikövetelt juttatásokból tartva fön magát, talán nem tudná 2386 potenciális mecénás nevét és címét fölvésni a kis füzetbe, mint hajdanán, de azért valahogy nyilván ma is behajtaná a betevő napi két literre valót, békésen jönne-menne, igazán nem haragudna

meg semmiért, csak azért, ha valaki összetörné a verejtékes munkával fölajtott különleges borát rejtő palackot, ilyenkor – különösen, ha már a vers is elkészült a nedűhöz – nyilván ma is üvöltene és káromkodna, sőt sírna és zokogna, de amúgy jámbor, magányos és bátor vándora lenne ő ennek a világnak is.

Természetesen ma is Újpesten élne, igaz, hogy szeretett városának nagy részét ledózerolták, így a ma már (még!) az ő nevét viselő Szent Gellért utca nagyját is, benne a házzal, ahol harminchárom éven át lakott egy szobában szállásadónőjével, özvegy Pákozdi Damasztinnével. Az asszony a legenda szerint elég szép summát hagyott a költőre, aki – életében először önálló lakásbérlőként – szabóhoz ment, és elegáns ruhákat csináltatott magának, és drága éttermekbe kezdett járni, úgy-hogy meg is betegedett, és hamarosan meg is halt. A valóságban ez nem pontosan így volt, csak lényegében: a titokzatos öregasszony halálát Berda soha nem tudta kiheverni.

Újpesten élne hát a költő ma is, és nyilván meglelné azt a néhány utcát, amelyről elfeledkeztek a városrendezők, és meglelné azt a kocsmát, ahol kedvére való bort ihat hitelbe, meglelné a régi ízeket, szagokat, és könnyűszerrel találna barátot, pajtást, társat és témát: elesett öregasszonyt, utcára vágott melóst, megtermett kofaasszonyt, kivert kutyát és megfagyott verebet, sőt alighanem még új té-

mára is bukkanna Berda, hisz a kiháló, régi újpesti öregek és a kiirtott újpesti zsidóság helyére csillogó szemű cigánygyerekek ezrei költöztek be mára...

Merre járna Berda ma?

Turistaházait, Nagyszénást, Zsíros-hegyet és a többi lerombolták az elmúlt években, de a hegyekkel még nem sikerült ilyen gyorsan elbánni. A Pilisben, a Börzsönyben még akad tinóru, és akad szeder és csalán és csipke és sóska és dió, és a falvakban van még kocsma is, és a kiránduláshoz – mert azt szerette – újra kapható a cserkész ing is.

Milyen lenne Berda ma?

Mindenekelőtt szomorú.

A magyar költő mind szomorú, de ő, az ezernyi anekdota hőse, az életöröm daloka a legszomorúbbak közül való volt. Tudta, hogy az élet szomorú, és csak a hülye tud ennek örülni, örülni csak ennek ellenére lehet. Akkor is főleg egy, az avar alól kibukkanó gévagombának, egy szép leánytestnek (lehet fiú is), egy kis lustálkodásnak, fröccsnek, versnek, birkapörköltnek.

Persze Berda mindenekelőtt szabad lenne, mert ő mindig, minden rendszerben, amit volt szerencséje megörvendeztetni átható hagymaillatával, szabad maradt. Lehet, hogy lelke mélyén szeretett volna, de szegény képtelen volt más lenni. Nem bírta el sem iskolát, se munkát, se pártot, se pénzt, se feleséget.

Mit írna Berda ma?

Zömmel természetesen elég rossz verseket, végtére azok is megjelennek, és azért is fizetnek. Sokat írna a maga sanyarú testi állapotáról, hozna közepes klapanciákat a parlamentben dühöngő csak félig-meddig domesztikált főemlősökről, nyilván sokat ismételné, plagizálná önmagát, de talán írna egy-két szép verset is, persze az sem tetszene mindenkinek, de hát ez nem szempont, az is lehet, hogy nem is készülne több komolyabb Berda-költemény, mert minden megíródott már, aminek meg kellett íródnia, és ezzel a pár verssel, a szeretetre méltó, büdösen is vonzó, gondosan kidolgozott figurával és a példamutatóan megformált, következetesen végigvitt és szépen lekerekített étellel, fején a vadászkalappal, a fő ruhadarabként viselt tarka alsógatyával, a borral, sódarral teli szütyővel így is, úgy is itt mászkál ő már közöttünk. □

Berda József 1963-ban, az Írószövetség székházában (Forrás: Fortepan/106687)

Újpest különleges természeti értéke a homoktövis és élőhelye, 2. rész

Újpest természeti értékei között külön említést érdemelnek [...] a kisebb-nagyobb egyedszámban megtalálható védett fajok, melyek közül a homoktövis a későbbiekben részletes bemutatásra kerül. A báránypirosító (*Alkanna tinctoria*) az édeslevelűek családjába (*Boraginaceae*) tartozó, sűrűn serteszőrös szárú és levelű, égszínkék virágú növény. Vastag gyökértörzsének kérge bíborvörös festéket tartalmaz, amelyet régen báránypirosításra, mahagóni és rózsafa pácolására, valamint papír-, textil-, szőrme- és bőrszínezésre használtak.

Napjainkban a festékanyagot természetes élelmiszerszínezékként és kozmetikai készítmények összetevőjeként hasznosítják. A homoki fátyolvirág (*Gypsophila fastigiata*) a virágkötészetben és gyógyászatban egyaránt felhasznált buglyos fátyolvirág (*Gypsophila paniculata*) közeli rokona.

A kései szegfű (*Dianthus serotinus*) virágai – a már korábban említett magyar szegfűével ellentétben – fehérek, és később is nyílnak. A területen több imolafaj is megtalálható. Közülük a budai vagy más néven sadler-imola (*Centaurea sadleriana*) védett.

Ennek a viszonylag nagytermetű, pannóniai bennszülött fajnak májustól októberig láthatjuk lilás színű fészekvirágzatait.

Az ernyősök családjába (*Apiaceae*) tartozik a sárga virágú homoki kocsord (*Peucedanum arenarium*). A homoki bakszakáll (*Tragopogon floccosus*) – a báránypirosítóhoz és a budai imolához hasonlóan – nagyobb egyedszámban fordul elő a területen.

A többi védett növényhez viszonyítva ezek a fajok kevésbé érzékenyek, így közepesen vagy erősen degradálódott, fokozatosan erdőszülő gyepekben is megélnek. A szürkés ördög-szem (*Scabiosa canescens*) a mácsonyafélék családjának (*Dipsacaceae*) tagja.

A liláskék virágzatú növény tudományos nemzetségneve a latin scabies = ótvar, kosz szóból származik, amely arra utal, hogy régen a rüh elleni gyógykezelésben használták. A szkabiozid nevű alkaloidot tartalmazza. Az egyszikűek közül a bunkós hagyma (*Allium sphaerocephalon*) rózsaszínű vagy vöröslő, leplek virágait július-augusztusban láthatjuk, a homoki kikerics (*Colchicum arenarium*) pedig ősszel virít.

A természetvédelmi területnek van egy különleges, fokozottan védett növényfaja is, a csikófark (*Ephedra distachya*). Ez a kb. 30 cm magas, erősen elágazó szárú, pikkelyszerű levelű, kétlaki növény nyáron hozza málnához hasonlatos virágait a termős példányokon. A Duna-Tisza közti meszes homokpuszták és dolomitsziklagyepek ritka növénye a vízműtől délre található meg a területen.

Zárt élő homoki gyepek találhatók a bekerített homoktövis állományok környékén. Az élő nyílt homokpusztagyep fajok itt is megtalálhatók, csak kisebb mennyiségben. A társulás jellegzetes tagja a homoki árvalányhaj (*Stipa borysthenica*).

Nagytermetű budai vagy sadler-imola (*Centaurea sadleriana*)

A homoktövis elterjedése és botanikai jellemzése

A homoktövis (*Hippophaë rhamnoides*) az ezüsfafélék családjának (*Elaeagnaceae*) egyetlen hazai, őshonos képviselője. Ebben a kis növény-családba csupán három nemzetség tartozik, a *Hippophaë*, az *Elaeagnus* és a mindössze három fajt számláló *Shepherdia*. A család növényrendszertani helye hosszú éveken keresztül vitatott volt, azonban a legújabb törzsfajlódástani vizsgálatok szerint a bengéfélékkel (*Rhamnaceae*) állnak legközelebbi rokonságban, amely család képviselőiként a védett területen megtalálhatóak a varjútövis (*Rhamnus catharticus*) és a kutyabenge (*Frangula alnus*) nevű cserjék is. A *Hippophaë rhamnoides*, azaz a nálunk ismert homoktövis elterjedési területe a legnagyobb, más *Hippophaë* fajok csak a Himalája térségében, viszonylag kisebb területen élnek. Ezek a *Hippophaë tibetiana*, *H. salicifolia* és a *H. gyantsesis*.

A homoktövis az atlanti partvidéktől a Himalájáig előforduló eurázsiai flóraelem. Újabban több alfajra osztották fel, melyből hat ázsiai, három pedig európai elterjedésű. Az európaiak közül a subspecies (ssp.) *rhamnoides*, azaz a *rhamnoides* nevű alfaj a La

Július-augusztusban virágzó bunkós hagyma (*Allium sphaerocephalon*) (Fotók: Vétek Gábor)

Manche-csatornától a Balti-tengerig, illetve Közép-Norvégiáig tengerparti homokdűnén él, a másik két alfaj pedig folyóhordalékok humuszmentes, tápanyagban szegény talaján terem. Dél-Franciaországban és az Alpokban a fluviatilis, hazánkban és Románia területén pedig a *carpatica* nevű alfaj fordul elő. A homoktövis európai elterjedéséről a késő jégkorszakból származó fossziliák is tanúskodnak. A növény az egyes termőhelyeken eltérő tengerszint feletti magasságokban található, így Skandináviában 600 m-ig, a Tiroli-Alpokban 1600 m-ig, a Kárpátokban pedig 1100 m-ig él. Míg Romániában ma is többfelé fellelhető, nálunk egyedülállónak tekinthető az újpesti termőhely.

A régebbi szakirodalomban még több előfordulási helyet is említenek a szerzők Magyarország területéről, azonban ezek az élőhelyek sorra különféle emberi beavatkozások áldozataivá váltak. Soó Rezső és Jávorka Sándor A magyar növényvilág kézikönyvében a homoktövis élőhelyeként a következő térségeket jelölik meg: Kis-Alföld: Szigetköz, Győr; A Duna mentén: Káposztásmegyér, Békásmegyér, Rákos; Drávasík: Dél-Somogy és a Balaton környéke. Munkájukban utalnak arra, miszerint a homoktövis részben emberi tevékenység eredményeként került hazánk flórájába, azaz adventív növényfaj, amely később nálunk is meghonosodott. Az 1999-ben, Magyarország védett növényei címmel megjelent könyvben a fent említett élőhelyek közül, már csak Káposztásmegyert említik a szerzők. Emellett viszont megjelölnek egy korábban nem ismert előfordulási helyet is, nevezetesen a Duna-Tisza közén Örkény térségét, ahol a homoktövist szintén megtalálták. Mivel ökológiai szempontból az élőhely megfelelő a növény számára, nem kizárt, hogy idővel – amennyiben a környezeti terhelés nem növekszik drasztikusan – a környéken másutt is megtalálják majd ezt a kiveszőfélben lévő ritkaságot. Lehetséges azonban, hogy az örkényi egyedek a közeli dánszentmiklósi ültetvény maradványából származnak, és madarak által széthordott magok révén véletlenszerűen jelentek meg ebben a térségben. Az említett lelőhelyeken kívül kisebb homoktövis foltok felszámolt ültetvények helyén és környékén is előfordulhatnak. (Folytatjuk...)

HIRMANN LÁSZLÓ

Seligmann Mór

Újpest első telepesei mai szóval kisvállalkozók voltak. Szőlőművesek, serfőzők, tímárok és asztalosok keresték és találták meg számításukat a Károlyi István gróf által alapított telepen. Amint a község fejlődésnek indult, megérkeztek azok a tanult emberek is, akik idővel az újpesti társadalom elitjét alkották. Érkezett jogvégzett ember, Gozdsu Emánuel, aki az első jegyzője lett a hegyközségnek. Jöttek az egyházak képviselői, az első papok, akik az oktatásból is kivették a részüket. És megérkezett az első orvos, Seligmann Mór is. Seligmann 1802-ben született a csehországi Horice-ben, zsidó családban. Orvosi végzettségét szülőföldjén szerezte. Meglett ember volt, praktizálásból szerzett szakmai tapasztalattal, mikor sorsa Újpestre sodorta. Alighanem a település befogadó szelleme, a grófi alapítólevél által megfogalmazott vallási tolerancia vonzotta. A község első orvosaként összetett feladatot kellett ellátnia, mivel az első telepesek a fogházástól kezdve a szülés levezetésén át a mozgásszervi problémáikig egyaránt nála jelentkeztek. Önálló épülete nem volt az egészségügynek, az első orvos saját szállásán fogadta betegeit. Hiába végzett lelkiismeretes munkát, az egyik első újpesti törvényhatósági ügy az ő személyéhez kapcsolódik. 1846. december 24-én (meglepő lehet a dátum) bepanaszolta az elöljáróságnál Czvader István polgárt, aki igénybe vette orvosi szolgálatait, sőt, három napon át, amíg a gyógykezelés zajlott, az orvos szállásán lakott, mégsem fizetett a szolgáltatásokért. Adósa maradt orvosának egy jelentősebb összeggel „mely sommát több barátságos felszólítások után” sem volt hajlandó megfizetni. A községi elöljáróság a bíró vezetésével helyt adott a keresetnek és a következő végzést hozta: „Czvader István azt, hogy Seligmann dr. őtet és fiát orvosolta, de azt is, hogy kvártélyába három napig lakott, elősmerete, annálfogva Seligmann által követelt 7 forint 30 krajcárban elmarasztaltatik és végrehajtásra Rózsa Péter biztos kiküldetik”.

1848-ban a szabadságharc kibontakozásakor a fiatal Újpest is kivette a részét a honvédelemből. Tíz katonaköteles újoncot állított ki a község és számos polgár ajánlott fel pénzt vagy fegyvereket a honvédsereg felszereléséhez. Seligmann Mór is egyenruhát húzott, ezredorvosként szolgált a szabadságharc alatt. Vékony testalkatán jól állhatott a mundur. A szabadságharc katonáorvosai a csapattisztekkel teljesen megegyező egyenruhát hordtak, orvosi végzettségükre csak a csákójukra kötött lebegő kettős fehér szalag utalt. A honvédsereg orvosi ellátását Kossuth megbízásából Flór Ferenc, Pest vármegye főorvosa szervezte meg. (Ma kórház viseli a nevét Kistarcsán.) Feladatuk a csaták során a sebesülések elsődleges ellátása, a sérülteknek az arcvonaltól hátra szállítása volt. A betegfuvarozást fogatokkal látták el a szanitécek, a sebesültek szalmán, parasztszekéren zötykölődtek az ellátóhelyig. Természetesen tábori kórház sem létezett akkortájt: tanyasi iskolákban, ivókban, templomokban rendezték be az alkalmi felcserek a kötözőhelyeket.

A honvédsereg gyógyászati szempontból a kor színvonalán állt. A szabadságharcban alkalmazták először a hadviselésben a néhány évvel korábban felfedezett kloroformot a műtétek alatti altatáshoz.

A katonai vereséget követően Seligmann Mór leszerelt, visszatért Újpestre, ahol folytatta korábbi orvosi tevékenységét. Megbecsült tagja lett a formálódó helyi közösségnek, amit mi sem bizonyít jobban, mint az a tény, hogy a képviselőtestület 1852 májusában jelentős adókedvezményben részesítette. „Helybeli orvos Seligmann Móric, ki már itt évek óta működik, megkéretvén, hogy a helyben lévő község szolgálait, valamint az előfordulandó eseményekben hatósági orvosi segédkezet nyújtani szíveskedjék, mely tettjéért a község őt, kivéve a fejadót, minden teher viseléstől felmenti” – szolt az elöljáróság határozata.

A háborús eseményeket követően Seligmann Mór élete nyugodtabb mederbe került.

Már korábban megnősült, az óbudai illetőségű Spitzer család leányát vette el. Házasságukból előbb egy lány született 1848-ban, aki a Honóra nevet kapta. Mellette még három fiú látta meg a napvilágot, akik idővel apjuk orvosi hivatását választották életcélul. A legidősebb közülük a Kelet iránt vonzódva bejárta Szíriát és Egyiptomot, majd Bukarestben telepedett le. A középső fiú, Sándor, harcolt a Balkánon kirobbanó háborúban, és – oly sok egykori 48-as honvédtiszthez hasonlóan –, a török seregben talált helyet. Leszerelését követően hazatért, átvette apja betegkörét. Az időtájt azonban az orvosi szakma már differenciálódott, Sándor a fogorvosi hivatásra szakosodott. A harmadik fiú, Jenő, szintén harcolt, mégpedig Bosznia földjén, de azt követően ő is Újpesten telepedett le, és vált helyi orvossá.

„Előfordulandó esemény”, amit korábban a képviselőtestület irata emlegetett, volt elegendő. Ezek közül is kiemelkedik Imre Mihály helybéli hentesmester esete, akit adóhátalék miatt a hatóság előállíttatott. Az őrizetes a helyi fogdában felakasztotta magát. Mikor holttestét megtalálták, Seligmann orvosként sietett a helyszínre, de már csak a halál beálltát

Seligmann Mór archív fotográfián (Forrás: <https://kozvilagitas.blogspot.com/2023/02/kepek-kukabol-plesch-csalad-tortenete.html>)

tudta megállapítani. Idegenkezűséget – nem lévén törvénytörő orvos – nem feltételezett, de az újpesti köznép mégis a foglárokat vádolta Imre Mihály halálának okozóiként. Ez vezetett 1874-ben zavargásokhoz, amelyet csak a fővárosból kivezényelt katonaság tudott felszámolni.

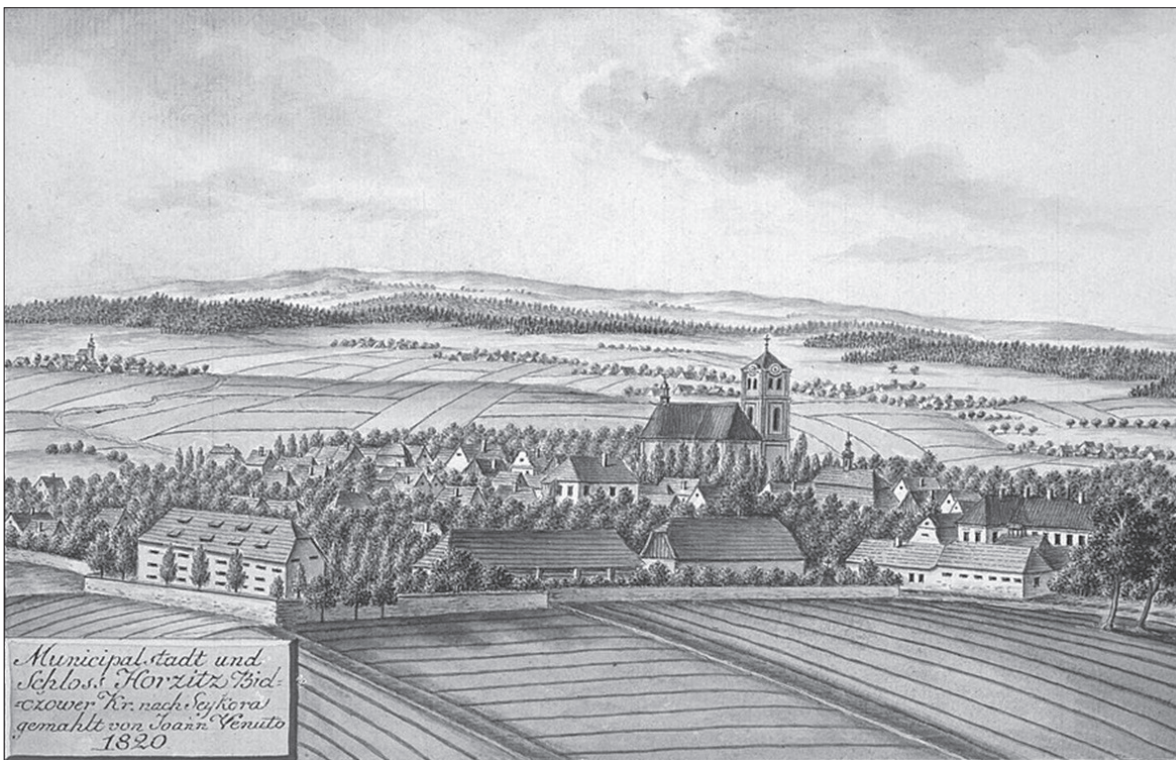
A következő évben örömteli eseményre került sor a Seligmann családban. A Fővárosi Lapok című újság erről így számolt be: „Plesch Lajos budapesti gyáros vasárnap tartá esküvőjét Seligmann Honóra kisasszonynyal a kultusztemplomban s násznagy Jókai Mór volt”. Az anyakönyvi bejegyzés szerint az esküvőt 1875. április 11-én rendezték, és a két tanú Horn Ede és Seligmann Mór voltak.

Az egyre tekintélyesebbé váló újpesti orvos kivívott társadalmi helyzetét jól jelképezi ez az esemény. Gyároshoz adhatta a lányát feleségül, ráadásul székesfővárosi illetékeségűhöz. Nem kis dolog, hogy távoli atyafiságba keveredett druszájával, Jókaiakkal is. A vőlegény esküvői tanúja, Horn Ede is fontos személyiség volt, egykoron harcolt Garibaldi seregében, majd Tisza Kálmán híveként lett képviselő, liberális politikus. (Az esküvő helyének, a kultusz templomnak elnevezése arra utal, hogy a család a neológ, asszimilálódszó felekezeti híve volt.)

Valóban, Seligmann Mór és családja megtalálta a helyét a korai dualizmus Magyarországon. Nevét és vallását nem hagyta el, de életvitelében, öltözködésében, lakásviszonyaiban már alkalmazkodott a polgárosodó társadalom elvárásaihoz. Ez időtájt készülhetett róla a fotográfia, amely divatos öltönyben, faragott karszékben ábrázolja őt. Idővel a gyarapodó településen kihívója akadt, Boskovitz Lajos orvos személyében. Seligmann újra pályázott a nagyközségi orvos tisztségére, de alulmaradt a versenyben, ezért nyugállományba vonult.

Hetvenhét évesen, 1879-ben hunyt el. Újpesten temették el, az azóta felszámolt öreg temetőben. 1898. március 15-én, a szabadságharc félévszázados jubileuma alkalmával a nagyközség képviselőtestülete megkoszorúzta a sírját.

Ma városunkban Seligmann Mór, az első újpesti orvos emlékét sem emléktábla, sem utcanév nem őrzi.

Horice városka 19. századi, német feliratú képen (Forrás: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Ho%C5%99ice>)

Horice, az a csehországi helység, ahol Seligmann Mór született, ma közel tízezer fős kisváros, a Jicín-i járásban. (Ez utóbbi településnév a Rumcájsz kalandjai című rajzfilmsorozatból lehet ismert az olvasónak.)

A terület a kedvező adottságai miatt már a neolitikumban is lakott volt, mivel 352 méter magas dombja jól védhetőnek bizonyult a támadások idején. A premontrei rend a 11. században ezen a helyen emelte Szent Gottárdról elnevezett kolostorát, amelyet erődítmény vett körül. Ez képezte a későbbi város magvát, amit 1365-ben már civitasként emlegettek az oklevelek. A huszita háborúk során a terület többször is gazdát cserélt, 1423-ban a táboriták itt mértek vereséget a főúri hadakra. Csehország 1620-ban elvesztette függetlenségét, és a Habsburgok uralma alá került. Horice attól kezdve császári kegyúri birtokká vált; legnevesebb birtokosa a harminc éves háborúban elhíresült Wallenstein család volt. A terület idővel a prágai érsek fennhatósága alá került, az egykori kolostor falai között invali-

dusok, azaz hadirokkantak kórházát és menhelyét rendezték be. A jórészt fából épült város számos tűzvészt átvészelt, amelyek közül a legpusztítóbb az 1846. évi volt. Azt követően kőből épült újra a város, ami annak köszönhető, hogy a közelében homokkővet bányásztak. A városkában kőfaragó iskola is nyílt. Az iparágak közül leginkább a textilipar fejlődött. A helyi takácsok jórészt zsidó családok voltak, akiknek kisüzemei a prágai piacra termeltek. Az ipari fejlődésnek a vasút 1882-ben erre vezetett szárnyvonala adott lendületet. Horice, a német egység vezetéséért 1866-ban vívott háborúban kapott történelmi szerepet. A porosz hadsereg itt rendezte be főhadiszállását, Moltke főparancsnok innen irányította a később königgrätzi csataként emlegetett összecsapást. A csata igazi vérfürdő volt, csak osztrák részről negyvenezer főnyi áldozatot követelt. A város temetője sok katonasírt őriz. A sebesültek hadikórházát is Horice városában rendezték be, de Seligmann Mór orvosként a csata sérültjeinek ellátásában nem vett részt, mert abban az időben már évtizedek óta Újpesten élt. □

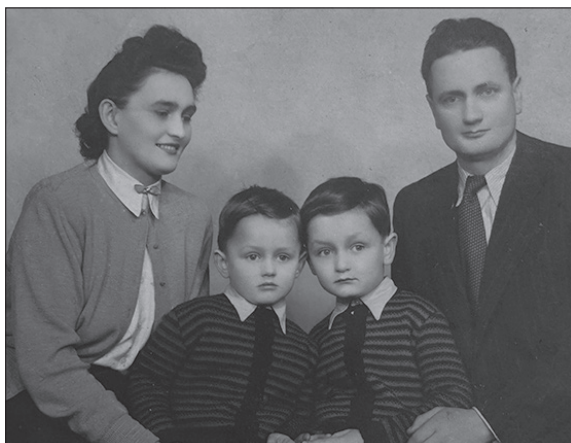
„...mert felmerül a kérdés mindenkiben, mit is hagyunk magunk után”

Trokán Péter (Újpest, 1946. július 4.) színművész a közeljövőben tölti be nyolcvanadik életévét. Az Újpesthez erősen kötődő művész ezzel az interjúval köszöntjük. A közönség jól ismeri, szereti, hiszen számos színházban nyújtott nagy-sikerű alakítást a fővárosban és vidéken is. 2020-tól a székesfehérvári Vörösmarty Színház aktív tagja. Munkásságát több szakmai díjjal ismerték el: Jászai Mari-díj (1977), Magyarország Érdemes Művésze díj (2019), Weöres Sándor-díj (2020).

– Kedves művész úr kérem, hogy idézzük fel közösen az Újpesttel kapcsolatos emlékeit!

– Azzal, hogy Újpest lesz beszélgetésünk témája, elgondolkodtam, és egy sor olyan esemény is eszembe jutott, ami azelőtt még nem. Az embernek öregkorára előjönnek az emlékei, és a barátok ilyenkor azt szokták mondani egymásnak: írd ezt le! Mert felmerül a kérdés mindenkiben, mit hagyok magam után? Tudnak-e vajon a családom tagjai – nevezetesen a lányaim – arról, mi történt velem a gyerekkoromban? Ezért elkezdtem írni egy önéletrajzszerű irományt, amit időben addig akarok vezetni, amíg a lányaim megszülettek.

Együtt a Trokán család: az édesanya Lugosi Magda, az édes-
apa Trokán Pál, és a fiúk: Péter és Pali

Kifejezetten nekik és az unokámnak szánom, hogy tudják ki is voltam kisgyerekként, és milyen volt Újpesten élni.

A családi kötődésről, Újpesttel való kapcsolatomról többen kérdeztek már. Nagyon régre kell visszamennem gondolatban, fontos, hogy feltárjam a gyökereket is az emlékek között. Édesanyám 2011-ben halt meg, édesapám jóval korábban, 1986-ban. Anyukám halála kapcsán jutott eszembe, hogy mi mindent nem tudok róluk, ők vajon hogyan élték meg az életük sorsfordító eseményeit.

– Muzeológusként is mondhatom, az emlékek a régi fotók nézegetésével biztosan sokkal hamarabb előjönnek.

– Találtam egy régi fotót, anyai nagypapámmal vagyok rajta. Körülbelül tízéves lehettem, nagyjából 1955 környékén készülhetett, nagypapa valamelyik születésnapján. A nagymama és a nagypapám elváltak, a három gyerek nevelését megosztották. Nagypapám újra nősült, és legidősebb gyereke, a nagybátyám ment vele az új házasságba; anyám nővére a nagymamával maradt. Anyámat, aki két éves volt akkor, lényegében örökbe fogadta a nagymama egyik gyermektelen testvérének a családja, akik keresztszülei is voltak, és nagy szeretetben nevelték fel. Nekik egy jól menő cipészüzemük volt, ezt is egy fotóról tudom. Több bőrkötényes cipésmester mellett a házaspár áll középen és ölükből az anyám. Bánom, hogy nem kérdeztem meg, neki vajon mit jelentett, hogy a három testvér három különböző családban nőtt fel. Ezzel együtt mindig testvéri szeretetben tartották a kapcsolatot. Szakmai kifejezéssel élve, ez egy valódi drámai helyzet lehetett.

Manapság csak anyám bátyjának a gyerekei, az unokatestvéreim maradtak Újpesten, ugyanabban a házban laknak, mint régen.

– Hol éltek az apai nagyszülők?

– Felvidékiek voltak, apám Kralován, Nagyszombat közelében született, a családban

hetedik gyereként. Nagypám jólmenő vállalkozó volt az 1910-es években. Több cséplőgépet vásárolt, és az alkalmazottaival együtt járva az országot, bérben végezték az aratást. Akkoriban ez jó lehetőséget biztosított a megélhetésre Magyarországon, ugyanakkor komoly költségekkel is járt. Meglehetősen nagy bankhitelt kellett felvennie. Egészen a háború kitöréséig elég jól működött a vállalkozás. Szerencsétlenségükre a háború alatt teljesen tönkrementek, a bankkölcsön mindenüket elvitte. Nagypapa ezt nem tudta lelkiileg feldolgozni, elmegyógyintézetbe került, és ott is halt meg. Nagymama Trianon után egyedül maradt hét gyerekkel, és a lakosságcsere idején költözött Újpestre. Hogy miért jött éppen ide, azt nem tudom. A nagypapáról és az akkor történelekről nekünk, gyerekeknek szinte semmit nem meséltek, mintha szégyellték volna.

A nagymama varrónő volt, egyedül nevelte a gyerekeket, négy lányt és három fiút. Az egyik lány sajnos korán meghalt, de a többiek vele dolgoztak a varrodában. Ebből úgyahogy el tudták tartani magukat. Apám két bátyja asztalos lett, Újpesten ez volt az egyik legjobb választás. Az újpesti asztalosipar európai hírű volt. Olyan intarziás bútorok készültek itt, amiket azokban az időkben szinte csak Nyugat-Európában használtak.

Apám kereskedősegéd lett az István út – Árpád út kereszteződésében [a Diamant-ház földszintjén] működő Meinl-nél. Ez nagy szó volt! Sokszor mesélt arról, hogy milyen elegáns helyen tanulta a szakmát. A Meinl az egyik legelittebb európai cég volt, a berendezése is jellegzetesen egyedi hangulatot árasztott. Apám sokszor mesélte, hogy milyen boldoggá tette, amikor a pesti Belvárosba, a Kossuth Lajos utcai nagy boltjukba került gyakorlatra. A legjobbaktól tanulhatott.

– *Nehéz évek voltak, de a nagymamája erős kitarító asszony lehetett, aki jó szakmára, biztos megélhetésre ösztönözte a gyerekeit.*

– A második világháborút ugyan elég kalandosan, de szerencsére túléltek. A szüleim fiatalon, szép és dolgos emberként találtak egymásra. Bátyám 1945. március 1-jén született. Anyám hathónapos terhesen menekült a front, a bombázások és az oroszok elől. A szüleim Érsekvadkertre költöztek. A terv az volt,

ha jönnek a harcok, az asszonyokat és lányokat kimentik a szőlőhegyre, a présházákba. Később kiderült, hogy a legveszélyesebb helyre mentek, mert állóháború alakult ki ott, két hétig hol az oroszok, hol a németek uralták a környéket. Anyámnak a szülésben egy kissé ittas orosz katonaoorvos segített, de nem akadt más.

A szüleim nem sokkal később vissza-költöztek Újpestre. Apám és a két nővére igényeltek egy nagyobb lakást, mert együtt akartak lakni. Nagymama az idős korára való tekintettel szintén velünk maradt. Egy elhurcolt zsidó család, Forgácsék megüresedett Lőrincz [korábban: Komjáth Aladár] utca 136. szám alatti lakását kapták meg, ami közvetlenül az Árpád Kórház háta mögött állt. A kórház hátsó bejáratával, a prospektúrával majdnem szemben laktunk. Egyemeletes, 14 lakásos ház volt, ott kaptunk az utcafronton egy háromszobás lakást.

– *A lakásgondjuk ugyan megoldódott a korszak szörnyű eseményei következtében, de hogyan alakult a mindennapi megélhetésük?*

– Apám, mint kereskedősegéd – a nővéreivel együtt – megigényelt egy kétemeletes épület földszintjén lévő nagy üzlethelyiséget a tanácsházával szemben. A háború előtt a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Újpesti Fiókja működött benne, az emeletén nagypolgári lakások voltak. Ma az ifjúsági ház áll a helyén. Itt nyitottak egy fűszerüzletet 1946-ban. A szüleim irgalmatlan lendülettel vágtak bele a munkába, és mivel apám kiváló képzettséget szerzett, rövid idő alatt felfuttatta az üzletet. 1948-ra olyan boltjuk lett, mint egy kisebb mai élelmiszer áruház. Rendkívüli népszerűségének köszönhetően szinte egész Újpest odajárt. Jóval később, már színészként, ha megfordultam Újpesten és idősebbekkel találkoztam, amint meghallották a nevem rögtön kérdezték: „Te vagy a Trokán Palinak meg a Lugosi Magdinak a fia? Jaj, hogy azok milyen aranyosak voltak! Hogy az micsoda világ volt!” – imádták őket Újpesten.

– *Úgy tűnik sikeresen alakult az életük.*

– Jött 1947, Rákosiék „megnyerték” a választásokat, másfél évvel később apámékat kirúgták az épületből, ahogy kellett! Az épületet lefoglalták a pártbizottság számára. Apa nem adta fel, új üzlethelyiséget keresett.

A Dózsa György [ma: Görgey Artúr] út és a Kölcsey utca sarkán, a Szülőotthonhoz közel bérelt ki egy kisebb üzletet. A nyitvatartása hasonlított a mai kisboltokéhoz, kora reggeltől késő estig működött. Nagyon jól ment az üzlet, apám a vasútállomás melletti kispiacra naponta vásárolt a Nógrádból érkező kofáktól friss zöldséget. Nagyon szerették a boltot a környékeliek, sokan jártak hozzánk. Azután – és erre már én is emlékszem – 1953-ban megjelent két bőrkabátos ember, akik egyszerűen lehúzták a redőnyt és ráraktak egy lakatot. Apámra azt mondták burzsuj, kizsákmányoló és soha többet nem lehet kereskedő.

– *Tiszta korkép, nem is meglepő sajnós, a kommunista gazdaságpolitika megszüntette a magántulajdont.*

– Valóban, de a családot valahogy el kellett tartani! Apa a Mátyás tér mellett, a Knézich utca 4.-ben működő Mechanikai és Gépalkatrész Ktsz.-hez ment segédmunkásnak. Egy év alatt kitanulta az esztergályos szakmát, ügyes keze volt. Szerencsére 1956-ban kvázi rehabilitálták, és visszakerülhetett a kereskedelembe. Először Újpesten egy földművesszövetkezeti italboltot kapott, majd Rákospalota és Újpest határán, a Landler Jenő Járműjavító mellett egy melegkonyhás kiszendéglőt vezetett, végül a Kikötő Kisvendéglő gebines vezetője lett a Temesvári utcában. Onnan ment nyugdíjba. Abban a fél-

maszek világban sokan voltak olyanok, akik a vállalatot szemérmetlenül kihasználva, meglopva gyorsan meggazdagodtak, ám apám nem ezt tette.

Ő lett a legszegényebb pesti gebines! Amiért csodálom és tisztelem a szüleimet az, hogy 1946-tól 1986-ig minden munkahelyen együtt dolgoztak, kivéve persze a forgácsoló üzemet. Szinte életük minden napján és percében együtt voltak, és békeességben, szeretetben éltek az életüket.

– *Igazán szeretetteljes családban nőtt fel. Érezhetően mélyebben is megérintették az események azokban az években.*

– Nagyon büszke vagyok rá, hogy még az szerepel a személyi igazolványomban, hogy született Újpesten, és nem akárhol, hanem a Szülőotthonban! Emlékszem, hogy 1956-ban a városháza melletti téren, a mai Károlyi szobor helyén, egy szovjet katona szobra állt egy zászlóval – hősi emlékműként. Tíz éves voltam, és szinte minden percre emlékszem abból a két hétből. Emlékszem, hogy ott ravalozták fel az első Újpesten meghalt fiatalembert is.

A forradalom alatt apám el akart menni az országból, de a nagymamám betegeskedett, így szó sem lehetett az elindulásról. November 26-án szegény meg is halt, de akkor már nem lehetett külföldre jutni.

– *Újpest a gyermekeivéinek a helyszíne. Emlékszik még, hogy milyen bangulatban telt ez az időszak?*

– Egy nem teljesen őszinte világban éltem a boldog gyermekkort, először az Erzsébet utcai általános iskolában, majd 1960–64 között a Könyves Kálmán Gimnáziumban. Hollósi László igazgató kiváló pedagógus, és a szó legnemesebb értelmében igazi régi vágású úriember volt. Első benyomásom rögtön az volt, hogy nagyon jó a hangulat, sokkal jobb, mint az általánosban. Újpest értelmiségének magas kulturális nivója miatt az oktatás jelentősége itt kiemelt szerepet kapott. Fantasztikus tanáraink voltak, akiket nagyon szeretünk. Az érettségi banketten egy kis sörözés után mesélték el nekünk, hogy Hollósi igazgató 1960-ban „begyűjtötte” azokat az inkriminált helyzetben élő tanárokat, akik az '56-os forradalomban részt vettek. Nem érték őket egyéb bántódások, „csak” számúzték

Ballag az osztály, 1964 (Fotók: családi archívum)

őket a külvárosba. Közöttük Éder Zoltánt, aki olaszt és magyart tanított, míg korábban az MTA Nyelvtudományi Intézetének az adjunktusa volt, vagy Verbényi Józsefet a testnevelőnk, a Testnevelési Főiskola korábbi adjunktusát, a magyar kosárlabdázás megteremtőjét, az amerikai módszer meghonosítóját. A bűne az volt, hogy a TF Forradalmi Bizottságának elnökévé választották – ezért később kirúgták. Dr. Fecske András, aki latin–magyar–orosz szakos tanár volt, de kényszerűségből csak orosz nyelvet taníthatott. A hadifogságban tanult meg oroszul. Nem volt rest megkockáztatni, hogy a négy évből háromban az orosz óra helyett művészettörténetet tartott nekünk. Micsoda bátorság kellett ehhez akkor! Tóth Ferenc, a magyar tanárunk hasonlóan állt az oktatás-nevelés kérdéseivel. Nagy szerencsének tartom, hogy ebben részünk lehetett, mert megismertük a reneszánsz kultúrát és sok értékes tudást szereztünk. Mindezt titokban kellett tartani a szakfelügyelők előtt. Hollósi igazgató bátorságával, intelligenciájával meg tudta menteni az újpesti szellemi értékeket a gimnázium falain belül.

– *Az iskola bizonyára lényegi meghatározója volt a pályaválasztásának is.*

– Rám először Verbényi tanár úr volt nagy hatással, imádtunk kosárlabdázni. Hatalmas spotélet zajlott a gimnáziumban, még a fővárosi bajnokságban is nyertünk a Könyves válogatott csapatával. A bátyám, aki egy évvel fölöttem járt, NB I.-es kosaras is lett. A matematikát, a fizikát nem szerettem, de megállapodtunk a tanárral, hogy nekem nem kell csinálnom semmit, ha lesz egy kettes alám, átenged minden évben. Ha nem lett volna Tóth Ferenc a magyartanárom, eszembe sem jutott volna a színészi pálya. Vele jártunk a József Attila Színházba – az volt a legközelebb – láttuk Darvas Ivánt, Bodrogi Gyulát, Ruttikai Évát, Gobbi Hildát. Tóth tanár úr észrevette, hogy jobban mondom a kötelező verseket, mint a többiek. Kiállított az osztály elé egy Babits verset blattolni, amikor új anyagot vettünk. Először röhögtek a srácok, majd azt vettem észre, hogy figyelnek rám. A tanár úr elküldött szavalóversenyekre, a kerületiken többször nyertem díjakat is. Sok verset tanultam meg önszorgalomból a gimnáziumban, a legtöbbet ma is tudom. Még érettségi után

sem érdekelt igazán a színészi pálya. El kellett mennem dolgozni; a Földművelésügyi Minisztériumba a lyukkártyás gépek adatrögzítőjének vettek fel. Nagyon tetszett a munka; igazán nagy élmény volt a belvárosban, szemben a Parlamenttel dolgozni. Ott láttam meg egy hirdetést, hogy a Belvárosi Ifjúsági Irodalmi Színpad Zsolnay Gábor vezetésével versmondást szerető, színjátszáshoz vonzó fiatalokat keres. Jelentkeztem, és életem első – és egyben utolsó – sikeres felvételi vizsgáját követően felvettek. Bodnár Erikával, Borbás Gabival, Kalocsai Miklóssal és még sok későbbi kollégával csináltuk ott a színházat. Igazán közöttük kezdtem el foglalkozni a gondolattal, hogy ez az én jövőm. De még mindig úgy gondoltam, hogy nem kell nekem a főiskola. A baj akkor ért, amikor 19 évesen elvittek katonának, és mert nem volt felsőfokú felvételem, két évet kellett szolgálnom. A főiskolára már onnan jelentkeztem először, de akkor nem vettek fel. A leszerelés után egyenes út vezetett a Nemzeti Színház Stúdiójába, ám az már egy másik történet.

– *Napjainkban hogyan tartja a kapcsolatot egykori alma materével, a Könyves gimnáziummal?*

– Vers- és szavalás-szeretetem emléke, hogy a Nadas József Szavalóversenyekre harminc éve minden alkalommal meghívnak zsűrielnöknek. Fantasztikus tehetségeket hallok, néha majdnem elsírom magam örömemben. Szinte újra élem a fiatalságomat! Újpest egyre fontosabbá válik nekem. □

A Trokán család a Lőrincz [korábban: Komjáth Aladár] utca 136. szám alatt lakott

Könyvek Újpestről

A forradalom 70. évfordulója előtt Eörsi László tanulmánykötete különösen aktuális. A kutatásokon alapuló történelmi munka azokról a fegyveres felkelőkről szól, akik a főváros hét külső kerületében (közöttük Újpesten) vették fel a harcot a szovjet haderőkkel. A külvárosi forradalom sajátossága, hogy a helyi társadalmi viszonyoknak sokkal nagyobb jelentősége volt, mint a főváros belső körzeteiben; a peremvárosokban mindenütt gyors önszerveződés következett be október 23-a után. Az Újpesti Nemzeti Bizottság azért volt különleges, mert nemcsak a közigazgatást irányította, hanem a közbiztonságot, sőt a szabadságharc szervezését és vezetését is. Az alapvető célkitűzések mindenütt azonosak voltak: az ország függetlenségének visszaszerzése és a demokrácia megteremtése. A kötetet a Wesley János Lelkészképző Főiskola jelentette meg.

A Ferencváros TC 1947 nyarán egy nyolc mérkőzésből álló, sikeres sorozatot játszott le Mexikóban (Mexikóvárosban, Veracruzban és Guadalajarában). Mivel az Újpest visszalépett a részvételtől, Szusza Ferenc engedélyt kapott, hogy a Fradival utazzon. Az Újpesttel és Kispesttel történt alkudozások eredményeként a mexikói túrára indul Ferencváros három kölcsönjátékoskal, a Puskás–Szusza–Mészáros csatártrióval megerősítve kelt útra, hogy a közép-amerikai országban öregbítse a magyar futball hírnevét. Hrotkó Zoltán sporttörténész korabeli dokumentumok alapján idézi fel sikeres túrát, amelyen az újpesti Szusza Ferenc legalább hét gólt szerzett, köztük az Atlante ellen, hetvenezernéző előtt, mesterhármast rúgott. A kötetet az Aposztróf Kiadó jelentette meg.

Ghyczy Gyula-díj Újpest Díszpolgárának
Április 10-én – példamutató szakmai és közösségi munkájáért – Ghyczy Gyula-életműdíjban részesült dr. Somos András ügyvéd, Újpest díszpolgára. A Budapesti Ügyvédi Kamara elismerését dr. Tóth M. Gábor, a BÜK elnöke nyújtotta át.

Kitüntetések a gyermeknap alkalmából

Május 20-án, a Városháza dísztermében került sor a Sándor István Újpest Gyermekéiért Díj átadására. Elismerésben részesült: Gyetvai Márta Magdolna és Sánta Ágnes, a Karinthy Frigyes Magyar-Angol Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola pedagógusai, Hamzáné Szita Ilona, a Megyeri úti Általános Iskola igazgatója, Havas Orsolya, a Hétszínvirág Magánóvoda óvodapedagógusa és Trakperger Árpád az UTE labdarúgó szakedzője és szervezési igazgatója. Az ünnepségen adták át az Újpest Kiváló Tanulója, az Újpest Diáksportolója és a Kiváló Diákközösségi Munkáért Díjakat is. Az elismeréseket dr. Trippon Norbert polgármester, valamint Déri Tibor és Szecsódi Tamás alpolgármesterek nyújtották át.

Zsengellér Gyulára emlékeztek

Május 19-én Ipacs Éva, az UTE hagyományörző előadója szervezésében küldöttség utazott Ceglédre, a legendás labdarúgó, Zsengellér Gyula (1915–1999) szülővárosába. A helyi sportmúzeum és a sporttelep egyaránt őrzi az UTE egykori csatárának relikviáit, és ápolja emlékét. A vendégek koszorút helyeztek el a református temetőben, a sportoló sírján.

Tábla őrzi a kórház emlékét

Június 2-án a Károlyi Sándor Kórház területén újra avatták az egykori Árpád Kórház emléktábláit. Dr. Kaszás Edit főigazgató köszöntője után dr. Hollósi Antal, Újpest díszpolgára mondott emlékbeszédet.

Gyász hír

Április 6-án, húsvét hétfőn életének századik évében elhunyt dr. Fábry György gépészmérnök, egyetemi tanár. 1946-ban érettségizett a Könyves Kálmán Gimnáziumban. 78 szabadalma, több egyetemi tankönyve mellett, kutatói pályáját a Magyar Köztársaság Érdemrend középkeresztjével ismerték el.